

Moedig voorwaarts! Maar waarheen?

Bespiegelingen over een kwart eeuw welvaart

Joop Hartog

Een uitgave ter gelegenheid van 25 jaar Sociaal en
Cultureel Planbureau
DEN HAAG, 1999

Inhoudsopgave

1	1973: Schaduwen op het behang	5
2	Parabolen	9
3	Hebben economen eigenlijk wel verstand van welvaart?	23
4	Een beetje meten	33
5	En wat zou Marshall er nou van hebben gedacht?	49
	Literatuur	53
	Noten	55

Met dank aan Joop Odink, Hessel Oosterbeek en Evert Pommer voor hun commentaar op een eerdere versie. Evert Pommer en Isolde Woittiez hebben op mijn verzoek uit de rijke kluizen van het SCP de tabellen 3, 8 en 9 gecreëerd; ook daarvoor ben ik hun dankbaar.

Dit is een reflectie op 25 jaar economische ontwikkeling - een paar zilveren draden door een geschiedenis die ook de geschiedenis is van het SCP. Te weinig draden om een compleet beeld mee te borduren. Meer een paar koorden waartussen een wandelpad is uitgezet dat uitzicht biedt op oorden die een nader bezoek waard zijn. De wandeling begint met een panorama van 1973 en vervolgt met een schets van de ontwikkelingen in de kwarteeuw daarna. Als dan de instrumenten van de welvaartstheorie uit de rugzak zijn gehaald, kan ten slotte nog eens worden omgekeken om het afgelegde pad te evalueren.

1 1973: Schaduwen op het behang

In 1948 was geluk nog heel gewoon, volgens het liedje van Kees van Kooten en Wim de Bie. Maar hoe zat dat in 1973, toen het SCP begon? En in 1998, toen het Bureau een kwarteeuw wijsheid liet neerslaan in een gewichtige zilveren-jubileumbundel over 25 jaar sociale verandering?

Wie terugkijkt op de geschiedenis kan dat onmogelijk doen in onbevangenheid; onvermijdelijk worden perceptie en interpretatie gemangeld door de positie in het heden. Wie bovenop de heuvel terugkijkt naar waar hij vandaan komt, ziet alleen maar het deel van het landschap dat vanuit de juist bereikte positie in het vizier komt. Er is daarom een aparte bekering in het teruggaan naar het uitgangspunt zoals dat op het moment zelf werd beleefd, door degenen die zich toen opmaakten voor het vertrek. Ze vermoedden een pad, maar kenden hun reis nog niet.

Precies in maart 1973, de maand waarin het SCP bij Koninklijk Besluit werd ingesteld, verscheen het Centraal Economisch Plan van dat jaar. Rapportages zoals de Centraal Economische Plannen van het CPB en de Sociaal en Culturele Rapporten van het SCP kun je later teruglezen als beschrijvingen onderweg van betrokkenen die de tijdgeest met zich meedragen. Achteraf gezien is dat een blijvende verdienste van zulke rapportages. In maart 1973 lag er alleen maar een Centraal Economisch Plan, het SCP moest nog beginnen. In dat voorjaar kan een oplettende lezer in het CEP misschien al wat aankomende turbulentie voelen, maar niemand kan dan nog beseffen wat er werkelijk zal losbarsten. Niemand ziet nog wat wij achteraf wel kunnen waarnemen. Het doet denken aan zo'n gratis prentbriefkaart die wordt aangeboden in kaartenmolens op de universiteit, en misschien ook wel elders. In warme kleuren zie je twee vliegen die onbekommerd aan het paren zijn. Boven hun hoofd komt ondertussen met dramatische kracht een metalen vliegenmepper aan suizen. Zo kunnen we nu ook terugkijken op de fameuze jaren zestig. Achteraf bezien eindigen die met een forse klap in 1973. In het voorjaar van 1973 tekende zich dat wellicht al af, maar er leefde toen zeker geen besef dat er een zwiepende vliegenmepper aan kwam suizen.

Hoe keken economen van het CPB in 1973 tegen de wereld aan? In het CEP van dat jaar zien ze 1973 als een jaar met een aanhoudend sterke stijging van lonen en prijzen, met geleidelijk doorwerkende invloed van belangrijke veranderingen in de wisselkoersen (in 1971 was het stelsel van Bretton Woods verlaten en begon de dollar aan zijn daling), maar met een gunstige conjunctuur en toenemende investeringen. "Betrekkelijk gering is de daling van de geregistreerde arbeidsreserve. Tot ongekende hoogte stijgt de sociale-premiedruk. Voor de werknemers ontstaat, afgezien van arbeidsduur en collectieve voorzieningen, geen reële verbetering van enige betekenis. De druk op de winstmarges wordt groter. Gedeeltelijk verloren gaat het rendementsherstel van 1972." (CPB 1971: 24). De prognose is gemengd als een Hollands weerbericht, maar bevat geen stormwaarschuwing. Als altijd zijn voor Nederland de internationale ontwikkelingen van cruciaal belang, maar daar lopen we mooi mee in de pas. Hoge inflatie, maar ook groei van de wereldhandel. De geregistreerde arbeidsreserve stabiliseerde zich op een niveau van 120.000 personen, of ca. 3% van de afhankelijke beroepsbevolking. Het is een diagnose van duidelijke minpunten - de inflatie is hardnekkig, de premiedruk loopt op, de werkloosheid is hoger dan in lange tijd het geval was - maar de toon is nuchter. Immers, de werkloosheid stabiliseert zich en de volumeconjunctuur is niet slecht.

Met onze huidige kennis kunnen we nu wel selectief signalen oppikken van latere ontwikkelingen, de schaduwen op het behang aanwijzen. Er is al meteen de schaduw van de opkomende werkloosheid (CPB 1971: 17): "Daarmee was de stijging van de werkloosheid, hoewel voor een deel conjunctureel getint, voor een ander belangrijk deel van meer structurele aard. Alle beschikbare gegevens daaromtrent doen een omvangrijker harde kern in de geregistreerde arbeidsreserve vermoeden."

Er is de schaduw van de grondstofprijzen op de wereldmarkt, al is daarbij nog niet de olieprijs in het geding (CPB 1971: 21):

"(...) maar daartegenover staat de nu grotere invloed van de vorig jaar opgelopen wereldmarktprijzen van grondstoffen. Deze waren vooral door gewijzigde schaarsteverhoudingen voor bepaalde primaire grondstoffen sterk gestegen. Ze hadden zich voor een deel bovendien aangepast aan de devaluatie van de dollar."

En we kunnen de schaduw van het drama van de sociale uitkeringen ontwaren (CPB 1971: 116):

"Afgezien van de in de vigerende conjunctuursituatie sterk stijgende werkloosheidsuitkeringen, namen de uitkeringen bij het WAO-fonds welhaast op explosieve wijze toe. Vermoedelijk werd deze ontwikkeling versterkt door de meer ontspannen situatie op de arbeidsmarkt, als gevolg waarvan de plaatsingsmogelijkheden voor gedeeltelijk arbeidsongeschikten

gering waren en dientengevolge de gemiddelde duur van de arbeidsongeschiktheid toenam. Daarnaast kan de conjuncturele situatie ook een rol hebben gespeeld in de mate van invaliditeit die aan de nieuwe gevallen van arbeidsongeschiktheid werd toegekend. In hoeverre nog de omvang van het aantal nieuwe gevallen door de arbeidsmarktsituatie werd beïnvloed - in 1958 en 1967 was dit wel min of meer het geval - is nu nog niet duidelijk."

Hier staat toch eigenlijk al een heel scherpe schaduw op het behang. Het probleem dat in de jaren negentig uiteindelijk tot de complete reorganisatie van de sociale zekerheid zou leiden, was in 1973 in feite al herkend. Ook het probleem van de hoge druk van premies en belastingen werd aangeduid. Lonen en prijzen stegen sterk, maar dat had te maken met oplopende invoerprijzen en met de gulzigheid van de collectieve sector. "Met name ten aanzien van de druk der sociale-verzekeringspremies neemt Nederland internationaal een koppositie in" (CPB 1971: 125). Dat leidde tot sterke loonstijgingen, maar dankzij een centraal akkoord bleef het daar ook bij: geen reële verbetering van de bestedingsmogelijkheden, noch voor werknemers, noch voor ondernemers.

De problemen van 1973 zijn inflatie en oplopende collectieve-lastendruk, en de werkloosheid is hoger dan men gewend was. Er worden structurele problemen herkend, problemen die later zwaar zullen wegen, maar de toonzetting is niet echt dramatisch. We sluiten in dat jaar een tijdperk af, maar dat wisten we toen nog niet. Ik denk dat we geluk nog heel gewoon vonden en tot in de hemel hoge bomen zagen groeien. Van getob over aan suizende vliegenmeppers kan ik me uit dat voorjaar niks herinneren.

2 Parabolen

Laten we overstappen van een beschrijving van het vertrekpunt naar een typering van het afgelegde pad. Wat is er gebeurd in de 25 jaar die het bestaan van het SCP omspant? In een forse bundel heeft het SCP een waarlijk indrukwekkende hoeveelheid materiaal bijeengebracht, een naslagwerk van feiten en percepties. Daar valt niet veel aan toe te voegen. We zullen uit die rijke bron putten om vanuit een specifiek perspectief, dat van de welvaartstheorie, een aantal opmerkingen te maken over ontwikkelingen die hebben plaatsgevonden. Maar zoals een schilder een portret kan beginnen met een paar grove contouren, zo kunnen we ons overzicht ook beginnen met een soort grove begrenzing van het kader en nog even langer bij het oudere Bureau blijven, het CPB: wat is er macro-economisch gebeurd?

In 1970 had het bruto binnenlands product een waarde van 115 miljard gulden, in 1995 was het verzesvoudigd tot 681,4 miljard. Een groot deel van de stijging is louter nominaal, pure prijsstijging, en we moeten dat totaal met meer mensen delen. In 1970 woonden er 13 miljoen mensen in Nederland, in 1995 waren het er 15,4 miljoen: in 25 jaar kwam er 18% bij. In de EU-landen (de groep van 1996) was de groei maar 9%. De eeuwenlang uitzonderlijk hoge bevolkingsgroei in Nederland is dus nog steeds niet voorbij.¹ In constante prijzen van 1970 is het totale inkomen met 70% gestegen. Per persoon is de stijging iets meer dan 40%. Per huishouden is de stijging slechts enkele procenten.²

Het nationaal inkomen, de opgetelde waarde van alle goederen en diensten die zijn geproduceerd en gebruikt, is dat gegroeid als een ballon waarvan alle vakjes gelijkmatig zijn opgeblazen, of is het een verspringend mozaïek geworden? Laten we de compositie eens vergelijken over 25 jaar, vanaf de geboorte van het SCP, en een eens zo lange periode daarvoor aan toevoegen. Nog eens 25 jaar teruggaan in het verleden zou als peiljaar 1948 geven, maar toen had het CPB nog geen mooie overzichten. Vandaar dat we beginnen in tabel 1, met 1954.

Tabel 1 Middelen en bestedingen (in procenten van het totaal)

	1954	1973	1998
middelen			
- bedrijven			
- looninkomen	23,7	29,9	27,8
- overig inkomen	23,4	16,4	18,0
overheid	5,7	8,9	5,7
invoer	32,7	32,4	33,3
afschrijvingen			
- bedrijven	5,9	5,0	7,0
- overheid	0,3	0,4	0,5
kostprijsverhogende			
belastingen min subsidies	7,4	7,2	7,8
bestedingen			
- particuliere consumptie	40,7	38,0	39,6
- overheidsconsumptie	9,4	11,7	9,3
- netto materieel	3,9	3,1	3,1
- salarissen	5,5	8,5	6,2
bruto-investeringen			
- bedrijven	14,2	13,7	12,0
- woningen	2,7	3,9	3,5
- overige vaste activa	9,0	8,5	8,4
- voorraden	2,5	1,3	0,1
- overheid	2,5	2,9	1,6
uitvoer	33,2	33,7	37,6
uitvoersaldo	0,5	1,3	4,3

Bron: CPB (CEP'73 en '98)

De tabel wijst op een paar zeer interessante fenomenen. De invoer is constant op een derde van de totale middelen. Wat ook de invloed en betekenis van globalisering moge zijn, naar herkomst van de middelen gerekend is de Nederlandse economie in een halve eeuw geen spat opener geworden. Er is ook geen versnelling te zien in de laatste decennia. Het aandeel van de uitvoer is wel opgelopen, en wat vooral opvalt is een stevige stijging van het uitvoeroverschot. Dit betekent dat de binnenlandse bestedingen achterblijven bij de mogelijkheden en dat de vorderingen op het buitenland toenemen.

Bij de bestedingen zien we onze eerste parabool, een duidelijke hobbel in het aandeel van de consumptie door de overheid. In de eerste periode van twintig jaar zien we dat uitdijen, van ruim 9% naar bijna 12%, in de volgende kwarteeuw gaat het weer terug naar ruim 9%. We zien hetzelfde patroon bij de middelen van de overheid: expansie en contractie, van 6%

naar 9% en weer terug naar 6%. Het looninkomen deed daaraan mee, en het overige inkomen ving de klappen op. Ook in andere ontwikkelingen kunnen we een terugkeer zien naar oudere verhoudingen.

Er tekent zich een duidelijk patroon af sommige delen van de ballon zwellen tijdelijk op en lopen daarna weer leeg. In de middelen zien we dat looninkomen en overheidsinkomen het overige inkomen hebben verdrongen; in 1998 is de overheid weer terug op het peil van 1954, maar het overige inkomen heeft zijn oude aandeel (nog?) niet kunnen herstellen. Bij de bestedingen is de overheidsconsumptie in 1998 terug op het peil van 1954, maar de overheidsinvesteringen zijn dat niet. Ook de totale investeringen zijn dat niet. De particuliere consumptie heeft zich hersteld, maar nog niet volledig, en de uitvoer heeft een stevige winst geboekt.

De kengetallen in tabel 2 bevestigen een aantal ontwikkelingen. De aiq, de arbeidsinkomensquote in bedrijven, beschrijft een mooie parabool, van 70% naar 70% over 80%. Het aardige van de aiq is de toerekening van een vergoeding voor arbeidsinspanning aan zelfstandigen, zodat verandering van rechtsvorm van ondernemingen (zelfstandige wordt werknemer van zijn eigen BV) geen verrekening oplevert. De parabool voor de belastingdruk staat scheef: van 30% naar 43% over 48%, met de vraag of het ooit nog weer 30% wordt. Dit betekent dat inkomenshervrekening via de collectieve sector nog altijd beduidend intenser is dan in 1954. Immers, de hoge belastingdruk wordt niet gebruikt voor consumptie of investeringen van de overheid: die zijn relatief niet hoger dan in 1954.

Tabel 2 Enkele kengetallen

	1954	1973	1998
aiq bedrijven	70,0	78,5	70,5
werkloosheid (%)			
-geregistreerd arbeidsreserve	2,5	2,7	
-werkloze beroepsbevolking			5,6
-werkloosheidsuitkeringen			8,8
belastingdruk	25,2	29,6	
sociale-premiedruk	5,1	18,8	
totaal belasting/premiedruk	30,3	48,4	
collectieve-lastendruk			43,2

Bron: CPB (CEP'73 en '98)

Een prachtige parabool wordt beschreven door de grafiek voor de hoogte van het sociale minimum, als percentage van het modale loon (figuur 1): een snelle klim in de vroege jaren zeventig, een verblijf van een decennium op de hoogvlakte en vervolgens een langzame afdaling.

Figuur 1 Het sociaal minimum als aandaal van het netto modale loon, 1970-1998

Bron: CPB; SCP-bewerking

Midden jaren negentig zijn we weer in de buurt van de vroege jaren zeventig. Een drieste, jeugdige sprong omhoog, een moeizame, trage

afdeling, alsof de sociale zekerheid zelf oud en vermoeid is geraakt. De laatste helft van de twintigste eeuw laat in feite een gigantisch sociaal experiment zien: een enorme expansie van de welvaartsstaat en een langzame afbouw. De nalatenschap van die jeugdzonde is zichtbaar in tabel 2: een enorm bestand aan uitkeringsgerechtigden. De prijscomponent van de sociale zekerheid is in ieder geval een parabool, ook al staat hij uit het lood. De parabool van de werkloosheid slaagt er niet in een symmetrische baan te voltooien. De werkloosheid was 2,5% in 1954, was aan het oplopen naar 2,7% in 1973, maar zelfs de 5,6% van 1998 is zeer geflatteerd. Alleen al gezien het percentage mensen met een uitkering zitten we al op het viervoudige van 1954. Hier zijn we voorlopig nog niet aan het einde van de regenboog.

De relatie tussen de expansie van de welvaartsstaat en de expansie van het aantal uitkeringsgerechtigden heeft nagenoeg permanent ter discussie gestaan in de afgelopen kwarteeuw. Er wordt vaak een causale relatie gelegd tussen de economische malaise na 1973 en de uitbouw van de welvaartsstaat. Hoewel een uitbundige welvaartsstaat ongetwijfeld een remmende invloed op de economische ontwikkeling heeft, is ook de omgekeerde samenhang relevant: uitbouw met de ruime portemonnee van de economische expansie, inkrimping tijdens de krappe jaren van contractie. De economische ontwikkeling wordt zeker niet bepaald door de parabolen van de welvaartsstaat, er zijn dieper liggende structurele bewegingen in de economie die de dynamiek bepalen.

Zonder twijfel komt de fundamentele dynamiek voort uit de technologische ontwikkelingen, de vernieuwingen in de mogelijkheden voor productie en consumptie. Sommigen zien daarin heel sterke en regelmatige patronen. In zijn oratie van 1998 typeert Van Duijn op Schumpeteriaanse wijze de naoorlogse conjuncturele ontwikkeling met de cycli van Kitchin en Juglar. De cyclus die naar Juglar is genoemd, is een investeringscyclus waarbij op en neergang een periode van 7 tot 11 jaar omspannen. De cyclus van Kitchin is een korte cyclus van investeringen in voorraden en duurt 3 tot 4 jaar. De cycli zijn gedefinieerd op het ritme van de industriële productie, als afwijking van de trendmatige ontwikkeling. Het zijn endogene ontwikkelingen: ze worden door het economische proces zelf gegenereerd. In de hartslag van de naoorlogse economie zijn 5 Juglar-recessies te herkennen, te weten in 1958, 1967, 1976, 1983 en 1994. In elk van die jaren viel de industriële productie 6% of meer terug ten opzichte van de trendmatige ontwikkeling. De cycli zijn onmiskenbaar af te lezen uit de economische grafieken. Minder onomstreden is het idee van de lange-golf- of Kondratieff-cyclus, hoewel ook deze met het gezag van de grote Schumpeter is omkleed. Overtuigender dan dit gezag is echter de statistische ondersteuning, met gegevens die teruggaan tot het einde van de achttiende eeuw (Van Duijn 1983). Een Kondratieff-cyclus is een lange

golf in het economische leven, opgewekt door technologische innovatie en infrastructurele investeringen. Van Duijn bepaalt de fasen in termen van onderliggende Juglar- en Kitchin-cycli. Volgens zijn typologie zijn we nu bezig aan de vijfde Kondratieff-cyclus sinds het laatste kwart van de achttiende eeuw. De cycli hebben een lengte van 45 tot 60 jaar en zijn achtereenvolgens geassocieerd met de Industriële Revolutie (textiel, ijzer en stoom), met de spoorwegaanleg, met auto en elektriciteit, en met petrochemie, terwijl de huidige cyclus wordt gedragen door de informatietechnologie. De vierde Kondratieff-cyclus heeft zich geheel na de oorlog afgespeeld: voorspoed van 1948 tot 1966, recessie van 1966 tot 1973, depressie van 1973 tot 1980 en herstel van 1980 tot 1990. Sinds 1990 gaat het crescendo, op de opgaande maten van de vijfde van Kondratieff. Als er geen dirigent op de bok gaat staan die de oude tempi verandert, zou rond 2010 de recessie moeten beginnen en vóór 2020 de depressie moeten toeslaan.

Het is belangrijk om de ontwikkelingen te bezien in het perspectief van deze cyclische ontwikkelingen op korte en langere termijn. Het betekent bijvoorbeeld dat we de cijfers in tabellen 1 en 2 even tegen die achtergrond moeten plaatsen. Gelet op de conjuncturele patronen in de industriële productie zijn de peiljaren 1954, 1973 en 1998 redelijk vergelijkbaar (1954 iets onder de trend, 1973 iets erboven en 1998 nog meer erboven). Alle drie de jaren liggen op een opgaande lijn. Het jaar 1983 kunnen we echter wel een bijzondere status toekennen. In de cycli voor de industriële productie is het zeker niet het diepste naoorlogse dieptepunt. Maar in de Kondratieff-typologie ligt het wel in de buurt van het diepste dal, het omslagpunt van depressie naar herstel. En de vroege jaren tachtig zijn de jaren waarin zowel in Europa als in de Verenigde Staten een zeer hoge piek in de werkloosheid wordt bereikt. De gestandaardiseerde werkloosheid, ontdaan van alle geschuif met definities,³ bereikt in Nederland het ongekende niveau van 12%. De Verenigde Staten komen boven de 9% en het Europese gemiddelde (de Europese Unie) reikt naar de 11%.

Tegen deze structurele achtergrond zien we dat de welvaartsstaat is opgebouwd in het optimisme van de opgaande jaren. Dat is prachtig beschreven door een naastbetrokkene, J.E. Andriessen, ambtenaar, adviseur en later zelfs minister van Economische Zaken, in de Jubileumbundel van de Vereniging voor Staathuishoudkunde. Zijn bijdrage heeft de veelzeggende titel 'Het economisch eldorado 1955-1965'. "Kortom, het was een goede tijd. Het bedrijfsleven was een wat schimmig gegeven dat goeddeels, op eigen kracht zijn weg wist te vinden en de voormalige hoogleraren (die minister werden-jh) konden excelleren in hun sterkste punt: het jongleren met macro-economische grootheden in een volkshuishouding zonder ernstige verstoringen" (Andriessen 1987: 190). Prognoses werden steeds in gunstige zin overtroffen, de groei kon niet op.

Vanuit dat perspectief begon de overheid aan haar lange mars door de middelen, met een forse stijging van de collectieve uitgaven. Andriessen kijkt daar achteraf met zeer gemengde gevoelens tegenaan: "Natuurlijk verklaarden de sterkte van de Nederlandse economie en het al eerder besproken algemene gevoel van optimisme en welvaart veel. Maar het was toch wel zuur dat, nadat de economen zo veel jaren zo zorgelijk op de winkel hadden gepast, nu de politici zich ineens op de kassa stortten" (Andriessen 1987: 193). Lubbers, een andere naastbetrokkene, vraagt verderop in dezelfde bundel om begrip: "Deze ontwikkelingen, zowel de immateriële als de materiële, waarover nu weleens meewarig het hoofd wordt geschud, moeten wel beoordeeld worden vanuit de toenmalige inschatting dat een forse economische groei een 'natuurgegeven' was en dat men van daaruit kon gaan sturen en herverdelen" (Andriessen 1987: 377).

De welvaartsstaat werd ontwikkeld op de krachtige vleugelslag van Kondratieff-IV en werd effectief terwijl de onderliggende structurele opgang, na de top van midden jaren zestig, zijn kracht al had verloren. In de neergaande fase verzuurde dat zelfs tot de *Dutch disease*. En daarna kwam de wederopstanding in het veelbezongen 'poldermodel'. Sinds het dieptepunt van de jaren tachtig zijn ingrijpende structurele veranderingen opgetreden (zie voor een overzicht en verwijzingen Hartog, 1998). Achteraf kan 1982 worden gemarkeerd als een belangrijk jaar, zo niet als een keerpunt, voor een programma van economisch herstel dat op drie pijlers zou moeten rusten. De centrale overheid zou de uitgaven in orde moeten brengen en de druk van belastingen en sociale premies moeten verlichten. De sociale partners zouden hun Akkoord van Wassenaar moeten uitvoeren: loonmatiging, winstherstel, arbeidsduurverkorting en flexibilisering. En de sociale zekerheid zou drastisch moeten worden aangepakt om het explosieve aantal uitkeringsontvangers te beteugelen en terug te dringen. De eerste twee pijlers zijn stevig neergezet. Het overheidsaandeel in de economie is beduidend teruggelopen. Lonen zijn fors gematigd, de winsten zijn enorm gestegen, er is een sterke arbeidsduurverkorting doorgevoerd en de flexibiliteit op de arbeidsmarkt is ongetwijfeld toegenomen. Maar de derde pijler komt nauwelijks boven het moeras uit. Er is nog steeds een enorm bestand aan uitkeringsgerechtigden, het ziekteverzuim stijgt weer en het volume van de arbeidsongeschiktheid is niet onder controle gebracht, ondanks forse organisatorische veranderingen. Na een korte onderbreking in de jaren 1994, 1995 en 1996 ligt de instroom in de WAO weer boven de uitstroom, zoals dat sinds de invoering in 1968 steeds het geval is geweest.

Op de arbeidsmarkt zelf sloten de maatregelen van het 'programma 1982' goed aan op de veranderingen in de productiestructuur. De werkgelegenheid voor voltijds werkende mannen in de industrie liep terug en werd vervangen door werkgelegenheid in de dienstverlening. Hierin zit

een groot aandeel van deeltijdwerk en werk met flexibele uren, dat vaak verricht wordt door vrouwen en jongeren (veelal studierend). De nieuwe werkgelegenheid in de dienstensector is zeker niet beperkt tot laaggeschoold werk in handel, horeca en schoonmaak: het gaat vaak om hooggeschoold werk in de professionele dienstverlening. De omvangrijke herstructurering van industrie naar diensten is ook een wisseling van de wacht. De uitstoot uit de industrie omvat oudere, lager opgeleide mannen die in de sociale zekerheid worden opgevangen wegens langdurige werkloosheid, WAO, VUT, enzovoort. De nieuwe banen zijn bezet door toetreders (schoolverlaters) en herintredende (of niet uittrede)nde vrouwen.

Structurele veranderingen in de economie en de effecten van het beleid hebben het activiteitenpatroon van de Nederlander een ander aanzien gegeven. Een beeld daarvan wordt gegeven in tabel 3. Zowel voor voltijds als voor deeltijds werkenden is de arbeidsduur per week afgenomen. Mannen zijn wat minder gaan participeren, vrouwen fors meer, vooral in deeltijd. De non-participatie is aanzienlijk zwaarder gesubsidi-

Tabel 3 Werken en niet werken in 1973 en 1997a

	1973		1997	
	aantal	(%)	aantal	(%)
verrichten van				
beroepsarbeid (x 1.000)				
mannen, 25-64 jaar	3044	100,0	4384	100,0
-geen beroepsarbeid b	483	15,9	851	19,4
-wel beroepsarbeid	2561	84,1	3534	80,6
-waarvan				
-in voltijd	2311	75,9	3223	73,5
-in deeltijd	250	8,2	311	7,1
vrouwen, 25-64 jaar	3044	100,0	4266	100,0
-geen beroepsarbeid b	2477	81,4	2189	51,3
-wel beroepsarbeid	568	18,7	2077	48,7
-waarvan				
-in voltijd	281	9,2	812	19,0
-in deeltijd	287	9,4	1265	29,7
uren per week				
mannen, 25-64 jaar	168	100,0	168	100,0
-voltijd:				
-werktijd				
beroepsarbeid	46,1	27,4	42,0	25,0
-niet-gewerkte tijd	121,9	72,6	126,0	75,0
-deeltijd:				
-werktijd				
beroepsarbeid	26,1	15,5	24,5	14,6
-niet-gewerkte tijd	141,9	84,5	143,5	85,4
vrouwen, 25-64 jaar				
-voltijd:				
-werktijd				
beroepsarbeid	45,0	26,8	40,1	23,9
-niet-gewerkte tijd	123,0	73,2	127,9	76,1
-deeltijd:				
-werktijd				
beroepsarbeid	21,8	13,0	19,4	11,5
-niet-gewerkte tijd	146,2	87,0	148,6	88,5

a De grens tussen werken (beroepsarbeid) en niet-werken ligt bij 12 uur per week; deeltijd is 12-34 uur per week; voltijd 35 uur of meer per week. In 1973 betreft het de normale arbeidsduur in het hoofdberoep, in 1997 het aantal uren dat een persoon in een normale of gemiddelde werkweek werkt.

b Het aantal uitkeringen is niet uit te splitsen naar leeftijd en geslacht; totaal aantal uitkeringen voor personen tot 65 jaar: 1.176.000 in 1973 en 2.066.000 in 1997 (exclusief Ziektewet: 952.000 in 1973 en 1.771.000 in 1997).

Bron: CBS (AKT'73 en EBB'97)

dierd dan vroeger. In 1973 beliep het aantal uitkeringen (excl. Ziektewet) bijna 40% van het aantal non-participanten. In 1997 was dit 68%. Dit is geen loepzuivere indicator van de ontwikkelingen, omdat bij de uitkeringen de duur is genegeerd: ze zouden moeten worden uitgedrukt in uitkeringsjaren. Opsplitsing naar geslacht was helaas ook niet mogelijk. Maar het beeld is duidelijk: vrijwillige 'onbetaalde' non-participatie is vervangen door non-participatie met een uitkering. Ongetwijfeld is die verschuiving voor mannen anders dan voor vrouwen, maar daar geven deze cijfers geen zicht op.

Een laatste belangrijke ontwikkeling die we beschouwen op onze selectieve wandeling is de ongelijkheid in de inkomensverdeling. Doordat het CBS al langer actief is dan het SCP, gaan hun gegevens ook wat langer terug.⁴ De best vergelijkbare naoorlogse reeks begint in 1959 en loopt door tot en met 1994. Gegevens daaruit zijn samengebracht in tabel 4.5

De data betreffen besteedbaar inkomen⁶ per inkomensontvanger: een alleenstaande of een samenwonend (echt)paar. De Theil-coëfficiënt is een ongelijkheidsmaatstaf die loopt van nul voor volledige gelijkheid van alle inkomens tot de logaritme van het aantal inkomensstrekkers in het geval slechts één persoon het totale inkomen ontvangt.

Duidelijk is dat 1983 het keerpunt is in een lange ontwikkeling. Tot 1983 daalde de ongelijkheid, daarna begon een stijging. Andere maatstaven dan de Theil-coëfficiënt (decielenratio, kwartielafstand) geven hetzelfde beeld. De daling was bepaald fors: een halvering van de Theil-coëfficiënt tussen 1959 en 1983. Daarbij vergeleken is de latere stijging nog gering te noemen. In 1990 was het niveau van begin jaren zeventig weer bereikt. Het stijgingstempo is ongeveer de helft van het dalingstempo, de parabool hangt wat uit het lood. De trend in de totale ongelijkheid wordt gedomineerd door die voor werknemers en werklozen, hetgeen gezien de aantallen geen verwondering kan wekken. Voor zelfstandigen is er geen duidelijke trend te ontdekken, maar de ontwikkeling voor non-participanten volgt de algemene lijn. Uit de Sociaal-economische maandstatistiek van december 1994 blijkt dat de toename in de ongelijkheid doorzet, met name voor werknemers in de particuliere sector.

We stuiten hier op het verschijnsel dat het beleid niet het tij van de stijgende ongelijkheid probeert te keren, maar veeleer daarin meegaat.

Tabel 4 Theil-coëfficiënt, besteedbaar inkomen naar sociaal-economische categorieën

	binnengroepsongelijkheid werknemers en:			tussengroeps- ongelijkheid	totaal
	zelfstandigen	werklozen	inactieven		
1959	0,297	0,182	0,299	0,036	0,260
1962	0,320	0,189	0,259	0,035	0,264
1964	0,302	0,182	0,221	0,034	0,248
1967	0,318	0,166	0,158	0,027	0,220
1970	0,309	0,155	0,135	0,021	0,196
1973	0,255	0,127	0,119	0,020	0,163
1975	0,269	0,117	0,112	0,016	0,149
1977	0,305	0,114	0,102	0,016	0,146
1979	0,321	0,115	0,100	0,015	0,149
1981	0,328	0,119	0,103	0,012	0,146
1983	0,271	0,113	0,105	0,014	0,139
1985	0,264	0,123	0,113	0,019	0,152
1987	0,311	0,128	0,129	0,018	0,164
1988	0,295	0,133	0,119	0,015	0,160
1989	0,254	0,142	0,121	0,019	0,165
1990	0,283	0,152	0,129	0,018	0,174
1990a	0,311	0,162	0,143	0,022	0,192
1991a	0,290	0,166	0,140	0,018	0,187
1992a	0,364	0,162	0,144	0,017	0,189
1993a	0,389	0,162	0,148	0,016	0,190
1994a	0,329	0,170	0,155	0,018	0,194

a Volgens nieuwe definitie van besteedbaar inkomen.

Bron: CBS, Sociaal-economische Maandstatistiek, december 1996, tabel 2.6.6

Precies op het moment dat op de markt de ongelijkheid oploopt, begint de hervorming van de sociale zekerheid. In 1985 worden de uitkeringen verlaagd van 80% tot 70% van het laatstgenoten loon. Juist als het klimaat op de arbeidsmarkt verkilt en de barometer daalt, neemt in de beleidssfeer de nadruk op solidariteit af. Dit demonstreert dat het beleid niet los kan worden gezien van de ontwikkelingen in de marktsector en in feite aan dezelfde invloeden blootstaat. Het suggereert dat er een algemene omslag heeft plaatsgevonden. Niet alleen gaan de feitelijke ontwikkelingen in de richting van meer ongelijkheid, het wordt ook gezien als een goede ontwikkeling. Overheerste vroeger de nadruk op solidariteit, nu wordt de nadruk gelegd op de stimulans voor individuele inspanning.

Zoals een Amerikaan op een conferentie opmerkte (over een andere ongelijkheidsmaatstaf): *A low Gini is a lack of opportunity.* Het SCR 19988 (p. 105) signaleert de omslag als een verschuiving in de doelstellingen van het inkomensbeleid. Inkomensbeleid wordt in dienst gesteld van herstel van de werkgelegenheid. Van een doelstelling op zichzelf wordt het mede een instrument voor het versterken van het productievermogen van de economie.

De ontwikkelingen komen ook heel pregnant naar voren in tabel 4.2 van het SCR 1998 (p. 108), hier gedeeltelijk overgenomen als tabel 5. Voor elke groep, werkend of niet-werkend, is de ongelijkheid in 1990 beduidend hoger dan in 1977. Voor sommige groepen is dat verlopen via een lager niveau in 1985, voor andere groepen is sprake van een voortdurende stijging. De toename in de ongelijkheid speelt zich af binnen alle onderscheiden groepen en tussen de groepen. Vooral de ongelijkheid tussen de groepen is enorm toegenomen. Het ziet er dus naar uit dat alle krachten dezelfde kant uit werken: er is een overheersende beweging naar meer ongelijkheid, zonder aanwijsbare tegenkracht. En frappant genoeg is ook in dit opzicht het tij gekeerd in de vroege jaren tachtig.

	1977-1995			
	1977	1985	1990	1995
totaal	0,070	0,074	0,090	0,091
kostwinner • 65 jaar	0,080	0,077	0,090	0,085
-alleenstaanden	0,071	0,074	0,091	0,082
-meerpersoons- huishoudens	0,080	0,075	0,089	0,082
werkende kostwinner	0,084	0,085	0,111	0,104
-alleenstaanden	0,104	0,102	0,130	0,103
-eenverdieners	0,084	0,078	0,100	0,092
-tweeverdieners	0,061	0,066	0,100	0,104
tussengroeps- ongelijkheid	0,001	0,004	0,005	0,008
-naar arbeids- participatie	0,001	0,004	0,005	0,008
-naar arbeids- participatie en huishoudentype	0,006	0,009	0,011	0,014

Bron: SCR 1998 (tabel 4.2: 108); de ongelijkheidsmaatstaf is de mean-logdeviatie van Theil

Er is de afgelopen 25 jaar ongelooflijk veel veranderd. Niet alles kan worden besproken in een reflectie als deze; selectie en comprimering zijn onvermijdelijk. De ontwikkelingen die we hebben uitgelicht duiden op elementen van restauratie, maar dan restauratie in een dynamische omgeving. Zoiets als een ballet van parabolen op een golvende dansvloer. Het reëel besteedbare inkomen per hoofd van de bevolking ligt nu hoger dan 25 jaar geleden. Vanaf het midden van de jaren zestig tot het begin van de jaren tachtig was de conjuncturele ontwikkeling in mineur, overgaand van recessie in een depressie. Daarna werd de opgaande lijn ingezet. Er zijn grote structurele veranderingen opgetreden in de productiestructuur van de Nederlandse economie, van industrie naar dienstverlening. Werkte in 1974 42% van de werknemers in de nijverheid, in 1996 had nog maar 23% van het aantal banen betrekking op de nijverheid.⁹ De structuur van het arbeidsaanbod is sterk veranderd, met een forse stijging in het opleidingsniveau en een stevige toename van de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen. In 1975 had een derde van de beroepsbevolking alleen lagere school, in 1997 was dit minder dan 10%. Het aandeel tertiair opgeleiden (hbo, wo), nog geen 10% in 1975, was in 1997 opgelopen tot 25%. Deeltijdwerk is sterk toegenomen, de gemiddelde arbeidsduur is gedaald. De collectieve sector expandeerde toen een dalende trend in de economische ontwikkeling al had ingezet en het kostte een geweldige inspanning om die expansie ongedaan te maken. De inkomensongelijkheid is na jarenlange afname weer toegenomen, waarbij opvalt dat het keerpunt in de markt samenvalt met het keerpunt in de doelstelling van het verdelingsbeleid.

Hogere inkomens. Minder werkuren, meer participerende vrouwen, een drastische verandering in tijdsbesteding. Grote veranderingen in consumptiemogelijkheden, door nieuwe producten en andere prijzen. Drastische veranderingen in werkpatronen, in type banen die mensen vervullen en in de opleidingen die ze hebben gevolgd. Meer dienstverlening dan industriële productie. Een overheid die haar daden lijkt te betreuren en de uitkeringsniveaus beperkt, maar de massa van de afhankelijken maar moeilijk van zich kan afschudden. Zijn we er beter van geworden?

3 Hebben economen eigenlijk wel verstand van welvaart?

Tja, zijn we er beter van geworden? Vijftig jaren van werken en verdienen, van verdelen en herverdelen, van beleid verzinnen en beleid uitvoeren, heeft dat de welvaart verhoogd? Een eenvoudige vraag, soms achteloos beantwoord in krant of kroeg, maar voor een geschoolde econoom al gauw een probleem van de eerste categorie. En als ze recht in de leer zijn, zullen de meesten van die geschoolde economen het antwoord schuldig moeten blijven, ook al zullen ze vaak gedachteloos reppen van 'de gestegen welvaart'.

In de economische theorie is in de afgelopen eeuw 'welvaart' uitgehold tot een leeg begrip. In eerstejaars colleges wordt steeds uitgelegd dat welvaart niets te maken heeft met sensaties van genot en geluk, met psychisch welbevinden. In het gewone spraakgebruik denken we dat gestegen welvaart betekent dat je je beter voelt, maar de huidige economische theorie wil daar niks van weten. De moderne economische theorie doet geen moeite om welvaart direct te meten, heeft geen boodschap aan het welbevinden van individuen. Uiteindelijk is er niet meer dan het postulaat dat een hoger inkomen hogere welvaart oplevert en een geavanceerde methodologie om veranderingen in andere variabelen om te rekenen naar inkomen. Welvaart kun je volgens de overheersende leer niet tussen personen vergelijken, en per individu is het ook al lastig om er iets zinnigs over te zeggen. Wat rest zijn ingewikkelde omwegen.

Het welvaartsbegrip was ooit veel rijker, en eigenlijk ook ongecompliceerder. Economen in de negentiende eeuw associeerden welvaart wel degelijk met een psychische (of zelfs fysieke) sensatie en vol vertrouwen deden ze daar uitspraken over. Alfred Marshall, toonaangevend Brits econoom rond de eeuwwisseling (1842-1924), is daar een duidelijk voorbeeld van. Marshall schroomde niet om pertinente uitspraken over welvaart te doen. "Als we spreken over de afhankelijkheid van welzijn van materieel bezit, dan verwijzen we naar de stroom van welzijn zoals gemeten door de aanwas van bezit (...). Iemands vermogen levert door gebruik en op andere manieren een inkomen van geluk, waaronder we natuurlijk het plezier van het bezitten moeten rekenen" (Marshall 1979: 11 l). Marshall laat dan de bevrediging uit inkomen pas beginnen als in de eerste levensbehoeften is voorzien. Zolang dat niet is gebeurd, kan er geen sprake zijn van welvaart. Daarboven stijgt volgens hem de bevrediging met gelijke hoeveelheden voor elke procentuele toename van het inkomen. 10 Echter, na een tijdje verliest volgens Marshall nieuwe rijkdom zijn charme, door gewinning, door veroudering en door toegenomen nerveuze druk vanwege de gestegen rijkdommen. Welvaart kan in principe ook verkregen worden door vershraling: inperking van de behoeften bij een gegeven inkomen leidt ook tot een kleinere afstand tussen wensen en

mogelijkheden. Volgens sommigen is toename van behoeften juist goed, omdat het tot nieuwe inspanningen leidt. Daar ziet Marshall geen heil in: we werken om te leven, niet omgekeerd. Toch is hard werken nuttig. Werken schiept bevrediging op zichzelf, zonder hard werken degenerereert de mens. "There is intense pleasure in the ardent pursuit of any aim, whether it be success in business, the advancement of art and science, or the improvement of the condition of one's fellow-beings." Rijkdom moet niet opzichtig worden uitgestald, en moet voor publieke doeleinden worden aangewend. "There are indeed true and worthy pleasures to be got from wisely ordered magnificence: but they are at their best when free from any personal vanity on the one hand and envy on the other; as when they centre round public buildings, public parks, public collections of the fine arts, and public games and amusements. So long as wealth is applied to provide for every family the necessaries of life and culture, and an abundance of the higher forms of enjoyment for collective use, so long the pursuit of wealth is a noble aim; and the pleasures which it brings are likely to increase with the growth of those higher activities which it is used to promote." Marshall wist ook precies te vertellen waar het ware geluk te halen was: "When the necessaries of life are once provided, everyone should seek to increase the beauty of things in his possession rather than their number or their magnificence. (...) But if instead of seeking for a higher standard of beauty, we spend our growing resources on increasing the complexity and intricacy of our domestic goods, we gain thereby no true benefit, no lasting happiness. The world would go much better if everyone would buy fewer and simpler things, and would take trouble in selecting them for their real beauty."

Marshall en zijn vooraanstaande tijdgenoten bedreven economie en deden hun beleidsaanbevelingen vanuit een vaste overtuiging over het effect van allerlei variabelen op de individuele welvaart. Er was echter geen enkele empirische basis voor. De relatie van nut en welvaart met inkomen en andere variabelen werd gepostuleerd. Er werd ook geen operationele definitie van nut gegeven, als een direct meetbare variabele.

Welvaart, nut, geluk en bevrediging werden onbekommerd als synoniemen gebruikt. De uitspraken zoals de hiervoor geciteerde mogen dan in principe toetsbaar zijn, niemand probeerde ook echt om ze te toetsen. Ze bevatten sterke persoonlijke waardeoordelen en zitten vol morele voorschriften.

Welvaart is een kernbegrip in de moderne theorie van individueel keuzegedrag. Wat koopt een consument, hoe reageert zij op veranderende prijzen, hoe hard wil ze werken om een gewenste levensstandaard te realiseren? In de loop van de twintigste eeuw werd duidelijk dat bepaalde resultaten uit die theorie slechts zwakke veronderstellingen nodig hebben over individuele welvaart. Om te voorspellen hoe de aankopen van consumenten reageren op veranderingen in prijzen en inkomens is het niet nodig om welvaart of nut als psychische sensatie te definiëren of te meten. Het enige wat nodig is, is een consistente rangschikking van mogelijkheden. Voorkeur voor A boven B betekent dat steeds als A en B tot de mogelijkheden behoren, het individu nooit B zal kiezen. We benoemen dit door te zeggen dat A een hoger nut of hogere welvaart oplevert. Zo kunnen we ook zeggen dat de keus van A boven B het gevolg is van welvaart maximaliserend gedrag. Maar het heeft niks te maken met sensaties van genot of welbevinden.

De uitleiding van het welvaartsbegrip in de theorie van het individuele keuzegedrag is een vorm van efficiency: dezelfde theoretische resultaten worden nu afgeleid onder veel zwakkere veronderstellingen. Omwille van de theorie van het consumentengedrag is de tafel van het welvaartsbegrip met satanisch intellectueel plezier leeggegeten, tot van de kreeft slechts het kale karkas resteerde, een harde kern van een paar theorema's op basis van minimale uitgangspunten. Vanuit de welvaartstheorie gezien betekent het dat de borden kunnen worden afgeruimd, er is nauwelijks iets van waarde overgebleven."

De invulling van de welvaartsfunctie door Marshall en zijn tijdgenoten was gebaseerd op introspectie gecombineerd met morele voorschriften. Het is goed dat we die morele voorschriften en persoonlijke oordelen kwijt zijn. Maar het is frustrerend dat er geen empirische inspanning voor in de plaats is gesteld om welvaart tot een operationeel, meetbaar en toetsbaar begrip te ontwikkelen. Het is juist precies de andere kant op gegaan. Er is een geloofsartikel ontstaan dat welvaart 'onmeetbaar' is en dat 'interpersonele vergelijkbaarheid' is uitgesloten. Om toch nog tot enig resultaat te komen, bedient de welvaartstheorie zich van het postulaat dat een individu beter af is met meer inkomen en lagere prijzen, omdat er dan meer bestedingsmogelijkheden zijn: 'meer is beter'. Hoeveel de welvaart stijgt met stijgend inkomen en dalende prijzen weten we niet.

De echte prestatie van de welvaartstheorie zit in het kunstje van compensatie en equivalentie. Hiervoor moeten we weten hoe het gedrag van individuen in elkaar zit. Uit hun keuzen moeten we distilleren in welke verhoudingen ze bereid zijn om te substitueren. We zullen dit toelichten met de compensatie voor prijsveranderingen. De gangbare methode is defleren met een prijsindex, zoals opgesteld door het CBS. De prijsindex meet hoeveel een basispakket goederen in een bepaalde periode duurder (of goedkoper) is geworden: de prijsstijging (of -daling) van allerlei goederen wordt gewogen met het uitgavenaandeel in een basisperiode. Maar zo'n index mist de mogelijkheden van substitutie. Beschouw het volgende eenvoudige voorbeeld. Je bent gewend A merk koffie te kopen, je bent indifferent tussen A en B, maar A is goedkoper, het kost 90 cent per pond terwijl B een gulden kost. Je verbruikt 10 pond per week en geeft dus 9 gulden uit. Nu wordt A twee keer zo duur en je stapt over op B. Je gaf vroeger aan koffie 9 gulden uit, na de prijsstijging (en de overstap op B, nu het goedkoopste merk) zou dat 10 gulden zijn. Maar de CBS-prijsindex zegt dat je 9 gulden extra nodig hebt om je koffieconsumptie op peil te houden en daarmee je welvaart te handhaven. Het voorbeeld is extreem, maar de boodschap is duidelijk: als je kan substitueren, geeft de CBS-index voor een vast consumptiepakket te veel compensatie voor prijsstijging, of trekt te veel van de inkomensstijging af om te corrigeren voor 'inflatie'. Hoe groot de overschatting van de prijsstijging is, hangt af van de voorkeuren van de consument, van de geneigdheid tot substitutie, het gemak waarmee de consument overstapt op andere merken of zelfs heel andere producten (bv. cola). De mate van substitutie, en dus de juiste correctie voor prijsveranderingen, kunnen we alleen maar kennen als we het voorkeurspatroon goed onderzocht hebben. Dit gebeurt door in allerlei keuzesituaties (wisselende prijzen, wisselende inkomens) na te gaan hoe de consument daarop gereageerd heeft. Alleen dan kunnen we de gelijkwaardigheid van prijsmutaties uitdrukken in een passend inkomensbedrag, en daarmee doorlopen naar een index voor welvaart.

Het voorbeeld is triviaal, en overtrokken. Maar het demonstreert de essentie van elke welvaartsmeting in de standaardtheorie: alles wordt omgerekend naar inkomensmutaties die een verandering neutraliseren (dit heet de compenserende variatie in inkomen), of die in plaats daarvan hetzelfde effect teweeg hadden kunnen brengen (de equivalente *variatie* in inkomen). En 'inkomen' wordt dan gezien als een index van welvaart. Zo kun je in principe bepalen wat het effect van huishoudenssamenstelling op welvaart is: welke inkomensstijging compenseert het vertrek van een samenwonende partner? Welke inkomensstijging compenseert voor het verlies van een baan? Hoeveel inkomen had iemand willen opgeven om zijn vuile industriebaan in 1973 om te zetten in een schone kantoorbaan in 1998? Hoeveel om de baanzekerheid te behouden die hij in de jaren zestig genoot? Om niet werkloos te zijn, niet in de WAO te zitten? Hoeveel om haar kinderen een betere opleiding te geven? Hoeveel om fileloos door het land te daveren? Talloos zijn de vragen die je kunt stellen, in principe kun je er elke component van potentiële welvaartsverandering mee te lijf gaan. Je moet dan wel weten hoe de voorkeuren van de mensen in elkaar zitten, hoe groot hun substitutielust is, van koffie voor cola, stampend fabriekslawaai voor hoge werkdruk, langere vakanties voor hogere onderwijskwaliteit. Hier steunt de welvaartstheorie op de theorie van het individuele gedrag van consument en van werknemer. En ze moet steunen op econometrisch onderzoek naar waargenomen keuzepatronen, om de neiging tot substitutie te meten: nutsfuncties moeten empirisch worden ingevuld. Uit substitutie en compensatie hebben economen een briljant web van implicaties geweven, een prestatie die wellicht vergelijkbaar is met het wonder dat de spin ons voortvoert. Maar het ragfijne spinsel biedt geen maatlatje voor de welvaartsmeting. Er zijn theoretische remmingen en er is gewoon te weinig empirisch onderzoek. We weten redelijk veel over consumentenvoorkeuren, geaggregeerd (voeding, kleding, reizen, enz.), maar ook over veel fijnere indelingen. We weten wat over 'tijdsvoorkeur' (sparen of consumeren?). We weten iets over voorkeuren en gedrag bij tijdsbesteding ('werken', 'vrije tijd'). Maar het is verder beperkt. Over beroepsvoorkeuren weten we zo goed als niks. Over preferenties voor karakteristieken van banen, voor arbeidsomstandigheden weten we zo goed als niks. Over voorkeuren voor collectieve goederen en voorzieningen weten we niks. Ons kunstje van equivalentie en compensatie kan dus in de praktijk hooguit op beperkte schaal worden toegepast. Marshall wist zo wel hoe het zat, maar wij hebben er econometrisch onderzoek voor nodig, en dat onderzoek is vaak niet voorradig.

Er is één gemakkelijke toepassing van ons kunstje en dat betreft het welvaartseffect van de veranderde arbeidsduur. De analyse van werken en niet-werken, van aanbod van arbeid en vraag naar vrije tijd, is een analyse waarbij de waarde van de totale tijd het uitgangspunt en de restrictie vormt. Werken voor een baas, huishoudelijk werk verrichten, luieren: het zijn

keuzen over de besteding van tijd. De grens wordt bepaald door de totale hoeveelheid tijd die ter beschikking staat. Die totale tijd is zeldzaam egalitair verdeeld: voor iedereen zit er 24 uur in een etmaal. Maar de waarde daarvan verschilt sterk tussen individuen: die hangt af van wat je kunt verdienen. De inkomenswaarde van de tijd bepaalt het totale budget, als tijd maal uurloon. Je kan daar vrije tijd mee 'kopen' (je betaalt dan met gederfd loon) en je kan, na gedane arbeid, consumptiegoederen aanschaffen. Welke keuzen je maakt is niet belangrijk, uiteindelijk is het maximaal haalbare bepaald door het budget. We zagen al dat het maximum voor de consument bepaald is door het inkomen; precies zo is het maximum voor de consumentwerknemer (of zelfstandige) bepaald door de maximale verkoopwaarde van de tijd. Zo'n gemakkelijke toepassing zullen we ons in het volgende hoofdstuk niet laten ontgaan. We hoeven alleen maar te kijken naar de waardeverandering van het tijdsbudget.

Per saldo heeft de leer van het individuele keuzegedrag een schamele inhoud als het op welvaartsevaluatie aankomt. Het gedrag van individuen wordt in de economie gemodelleerd als consequentie van het streven naar maximale welvaart. De maximale welvaart wordt bepaald door het inkomen (of de potentiële inkomenswaarde van tijd). Met inkomen als index voor welvaart is het kunstje van de toegepaste welvaartstheorie het omrekenen van veranderingen in welvaart in veranderingen van inkomen die hetzelfde betekenen voor de welvaart, die dus 'equivalent' zijn, of met verandering van inkomen die de effecten kunnen 'compenseren'. Daar zijn prachtige technische hoogstandjes voor ontwikkeld. ¹² Maar het kunstje werkt alleen op individueel niveau. Omdat nutsfuncties alleen maar rangschikken, kan geen nut of welvaart worden vergeleken tussen verschillende personen. Als je de rangschikking van de één naast de rangschikking van de ander legt, weet je nog niks over ieders welwaartsbeleving ten opzichte van elkaar. Je kunt iemands lengte in centimeters meten en vergelijken, en iemands gewicht in kilo's, maar je kunt zijn welvaart niet meten in utilen, want we hebben geen utilen. De conclusie moet dus zijn dat economen angstig indirect met welvaart omgaan. De dominante leer luidt dat nut of welvaart niks te maken heeft met de sensaties van genot of welbevinden. Directe nutsmeting is uit den boze, interpersonele nutsvergelijking wordt voor onmogelijk gehouden. De welvaartseconoom is een castraat: waarlijk schitterend is zijn zang, maar het is de jubel van de onmacht en eeuwig onbereikbaar is de diepgang. Niet iedereen heeft steeds braaf de kudde gevolgd. Er zijn altijd prominente economen geweest die interpersonele nutsvergelijk wel mogelijk achten. Hennipman (1995: 159) noemt als verdedigers Harrod, Lerner, Little, Tinbergen en Zeuthen en als minder uitgesproken aanhangers Schumpeter en Dobb. Stuk voor stuk economen met een grote naam. Clark en Oswald (1996: 364) citeren Harsanyi, een gerenommeerd theoreticus, die vindt dat economen de moeilijkheden van interpersonele nutsvergelijking zwaar

overdrijven. Maar er zijn er maar weinig die echt zijn gaan meten. Op een afgeschermd stukje van de heide zijn een paar economen actief die de directe nutsmeting gewoon hebben aangepakt, door mensen in enquêtes te vragen hoe gelukkig of tevreden ze zijn en de antwoorden te analyseren. Sommigen beperken zich tot waardering van werk (arbeidssatisfactie), anderen buigen zich breeduit over de kwaliteit van het leven ('geluksschalen').¹³ Daarbij wordt gebruikgemaakt van gradaties van waardering, in hooguit tien categorieën. Er zijn economen die rechtstreeks informeren naar het inkomen dat voor een bepaald welvaartsniveau nodig is. En er zijn economen die maatstaven van psychisch welbevinden in hun analyses toelaten (zie Korpi 1997, voor een toepassing en verdere verwijzingen). Dit is werk dat uiteindelijk meer perspectief biedt dan de steriele negatiecanons van de welvaartstheorie, ook al worden ze nog zo knap gezongen.

Een overzicht van empirisch onderzoek naar geluk wordt gegeven door de socioloog Veenhoven (1984 en 1996). Geluk wordt hier gemeten door te vragen naar de "algehele tevredenheid met de kwaliteit van het leven". Veenhoven laat zien dat zo gemeten geluk een bruikbaar concept is, dat duidelijk herkenbaar reageert op verandering in de omstandigheden waarin een individu verkeert. Nationale gemiddelden hangen positief samen met het nationaal inkomen van een land. Binnen landen stijgt de score naarmate het inkomen hoger is. De verschillen tussen mannen en vrouwen zijn klein, volgens Veenhoven. Het effect van opleiding is sterk positief in ontwikkelingslanden en matig positief in ontwikkelde landen. In sommige ontwikkelde landen bleek het zelfs een negatief effect te hebben. Dit sluit aan bij resultaten van de economen Clark en Oswald (1996) en Hagenaars (1986), die ook vinden dat opleiding een negatief effect heeft op satisfactie en welvaart. Hartog en Oosterbeek (1998) vinden voor een Nederlandse steekproef van vijftigers een omgekeerd U-vormig verband: de geluksscore daalt boven het vwo niveau.

Gebaseerd op het proefschrift van Van Praag (1968) kwam in Leiden een school tot bloei die directe meting verrichtte van de welvaartsfunctie van het inkomen. In enquêtes wordt gevraagd om inkomens te noemen die corresponderen met kwalificaties als 'onvoldoende', 'goed' of 'uitstekend'. Daarmee wordt een individuele schaal gemeten voor de waardering van het inkomen. Het niveau en het verloop van die schaal kunnen worden gerelateerd aan kenmerken van het individu en het huishouden. De meest robuuste resultaten betreffende *preference drift* en het effect van de gezinsgrootte. *Preference drift* geeft aan dat de schaal opschuift met het feitelijke inkomen. Als het feitelijke inkomen stijgt, schuift de schaal mee met zo'n 40% tot 60% van die stijging; als het feitelijke inkomen 10% stijgt, is voor elk gegeven welvaartsniveau 4% tot 6% meer inkomen vereist. Van de feitelijke inkomensstijging lekt dus ongeveer de helft weg zonder bij te dragen aan hogere welvaart. Dit is het effect van de gewinning die Marshall al signaleerde. Het gezinsgrootte-effect heeft een elasticiteit van ongeveer 0,1: als de huishouding 10% meer personen telt, is 1% extra inkomen vereist voor hetzelfde welvaartsniveau. Door metingen te vergelijken voor mensen in verschillende omstandigheden kan in feite rechtstreeks de inkomenscompensatie voor die verschillen in omstandigheden worden gemeten (zie voor een overzicht Van Praag 1984).

Waar staan we nu als we de afgelopen 25 jaar willen evalueren? Om te beginnen voor de noodzaak van bescheidenheid: we kunnen nooit ambiëren om een alomvattende welvaartsmeting af te leveren. We kunnen de ijkpunten van Marshall gebruiken. We kunnen gebruikmaken van de oogst van de eenzaam dolenden die de kudde hebben verlaten, de gelukzoekers en de welvaartsometers. En we kunnen gebruikmaken van de conventionele welvaartstheorie.

De conventionele welvaartstheorie leert dat we alleen maar hoeven te kijken naar de restricties. Alles wat uit vrije keus geschiedt is irrelevant, want dat speelt zich af *binnen* de keuzeruimte. Het is voldoende om te meten hoe de grenzen van die ruimte opschuiven: inkomen, prijzen en al het andere omgerekend in equivalenties van inkomens en prijzen. De verandering in tijdsbesteding hoeven we niet uit te pluizen; het is voldoende om de inkomenswaarde van tijd uit te rekenen, tegen individueel loon, gedefleerd voor veranderingen in consumentenprijzen.

Als we Marshall zouden volgen, wat voor basis hadden we dan om afspraken over welvaart te doen? We zouden eerst letten op de mate van voorziening in de primaire behoeften. Dat zouden we kunnen gelijkstellen aan het ijkpunt voor de meting van armoede. Arm is wie niet kan voorzien in de primaire behoeften. Daarmee zitten we middenin het probleem van de definitie van primaire behoeften, geheel identiek aan de definitie van armoede. Is armoede een absoluut minimum of is het relatief, ten opzichte van een referentiepunt in de inkomensverdeling? Is het objectief volgens bepaalde criteria of is het subjectief, naar de beleving van de subjecten zelf.? Voor al die discussies zij verwezen naar Hagens (1986), die zowel een literatuuroverzicht als empirische invulling geeft voor diverse Europese landen. De helderste component in Marshall's aanpak is de welvaartsfunctie van het inkomen. Elke procent stijging van het inkomen boven de kosten van de primaire behoeften levert een navenante stijging van de welvaart op. De andere elementen in Marshall's welvaartsfunctie zijn wat moeilijker te preciseren. Marshall gewaagt van gewinning, van wegsijpelen van het nut van een gegeven inkomen naarmate dat langer wordt genoten. Ik heb Marshall niet als een exegeet uitgeplozen, maar ik geloof niet dat dit effect gespecificeerd is. Maar anderen zijn hier dus in zijn voetsporen getreden. Zijn opmerkingen over de ascese (beter af zijn door minder te ambiëren) laten we hier verder buiten beschouwing. Marshall ziet bevrediging in werken ("the ardent pursuit of any aim"). Onduidelijk is of hij hier doelt op een vergelijking met werkloosheid (onvrijwillig) of op non-participatie (uit eigen keus niet werken) want onvrijwillige werkloosheid was nog geen categorie in economische geschriften in die tijd. Maar we zullen aannemen dat hij het eerste bedoelde, zodat werken in plaats van werkloos zijn een verhoging van individuele welvaart oplevert.

Daarnaast is duidelijk dat Marshall welvaart toekent aan collectieve voorzieningen en aan kwaliteit van goederen ("beauty"), maar ook hier wordt geen specificatie bijgeleverd. Marshall had natuurlijk het grote voordeel van zijn vooroordeel: hij wist hoe de nutsfunctie in elkaar zat, hij postuleerde gewoon de noodzakelijke verbanden. De afgedwaalden van de brave kudde kunnen ons in principe meer vertellen. Die kunnen wel zeggen met hoeveel onze welvaart is gestegen en die kunnen direct zeggen hoe allerlei factoren op onze welvaart en geluksbeleving inwerken. Desgewenst kunnen ze ook de omweg van het equivalente inkomen leveren.

Wat hebben we dus tot onze beschikking? De zuivere leer, die zegt dat we niet eens zo veel hoeven te meten (alleen de schuivende grenzen van de keuzeruimte), maar die bij het basisrecept de verhoudingen van de ingrediënten onvoldoende heeft gespecificeerd (er zijn op te weinig gebieden substitutieneigingen gemeten). Het blijde evangelie van de opgewekte dolaards die wel zeggen dat er verlossing is, maar het beloofde land ook nog niet volledig in kaart hebben gebracht. En Marshall, de profet die niet twijfelt en gewoon ex cathedra vertelt hoe het zit. Met al

deze wijsheden in onze ransel is het niet moeilijk om de schrijver Gerard Reve te volgen in zijn sonore oproep bij de ontvangst van een koninklijke onderscheiding: "Moedig voorwaarts! Maar waarheen?"

4 Een beetje meten

Op welk niveau ligt de welvaart in 1998 in vergelijking met 1973, hoe staat een typisch individu van toen er nu voor? Aan die vraag zitten nog veel meer haken vast dan we al onder ogen hebben gezien. Het formuleren van de vraag naar de welvaartsvergelijking tussen die twee aren is eigenlijk zoiets als het formuleren van een onderzoeksprogramma, in plaats van een vraag die in een eenvoudig artikel kan worden beantwoord. Een poging om nu echt te gaan meten kan daarom niet veel anders zijn dan een tastende voortzetting van onze analyse, maar nu met zo veel mogelijk getallen op de muur. In dit hoofdstuk zullen we proberen uitspraken te doen over de welvaartontwikkeling met de kennis die we zo uit de beschikbare literatuur kunnen halen. We zullen proberen de theoretische overwegingen van hoofdstuk 3 empirisch inhoud te geven. Eén ding staat vast: onvolledig zal de poging zeker blijven, mogelijk zelfs onvoldragen. De getallen op de muur staan in braille en onze kennis van dat schrift is verre van volledig.

Het typische individu voor de vergelijking is in ieder geval 25 jaar ouder. In de vergelijking zitten dus alle ontwikkelingen die met leeftijd en ervaring zijn verbonden: carrièrerolop op de arbeidsmarkt, mogelijke uitstroming uit of juist toetreding tot de arbeidsmarkt, het faseverloop van gezinsontwikkeling, enzovoort. Er zitten ook algemene ontwikkelingen in: de stijgende arbeidsproductiviteit, de veranderende situatie op de arbeidsmarkt, enzovoort. Synthetisch kunnen we die componenten scheiden, door bijvoorbeeld een 25-jarige in 1998 te vergelijken met een 25-jarige in 1973: dat elimineert leeftijdsgebonden effecten. Maar voor diegenen die echt in die 25 jaar hebben geleefd, zijn de leeftijdsgebonden veranderingen wel degelijk reëel.

We kunnen dus proberen de welvaart te vergelijken tussen groepen die in beide peiljaren 25 jaar in leeftijd schelen. We kunnen de zuivere leer volgen en om te beginnen naar inkomen kijken, de grens van de keuzeruimte. Maar zelfs dan moeten we minstens twee problemen oplossen. We moeten corrigeren voor de prijsveranderingen: een gulden van 1973 is een andere dan de gulden van 1998. Een groter probleem is het feit dat inkomens wellicht individueel worden verdiend, 14 maar dat ze zelden individueel worden genoten. Dat levert ook weer twee problemen op. Het eerste is de toerekening aan individuen binnen huishoudens en het tweede is de samenstelling van dat huishouden zelf: heeft de huishoudensvorm zelf invloed op de welvaart?

Prijzen

Laten we eerst eens naar de prijsontwikkeling kijken. Tabel 6 geeft prijsindices voor een aantal goederengroepen, vanaf 1980. Verder teruggaan in de tijd geeft een probleem waar je in de tijdreeksanalyse zo vaak tegenaan loopt: een andere systematiek van meten, van indelen van goederen, waardoor de vergelijkbaarheid alleen met speciale inspanning

kan worden gecreëerd. Het gaat hier slechts om illustratieve berekeningen, dus we beperken ons tot 1980 als basisjaar.

Tabel 6 Prijsindex 1996/1980 per categorie en hun gewicht

	index 1980-1996	gewicht 1980	gewicht 1990
1. voeding, drank, tabak	130	239	190
2. kleding, schoeisel	103	88	75
3. huur, verwarming, verlichting	189	221	271
4. meubelen, huishoudelijke apparaten	128	81	83
5. medische verzorging	155	98	6
6. vervoer en communicatie	156	106	150
7. ontwikkeling en ontspanning	128	85	111
8. overige goederen en diensten	147	82	117
totaal	150	(1.000)	(1.000)

Bron: Koppeling prijsindexcijfers, zakboek CBS; cijfers vóór 1980 zijn niet direct vergelijkbaar wegens een andere groepsindeling

Voor drie categorieën uitgaven komt de prijsstijging overeen met het gemiddelde: medische zorg, vervoer en communicatie, en overige goederen en diensten. Relatief duurder werd vooral huisvesting: huur, verwarming en verlichting (dit komt vooral voor rekening van de huren: verwarming en verlichting steeg met 60% in prijs van 1980 naar 1985, maar daalde daarna met 25% naar 1990). Relatief goedkoper werden voeding en drank en meubels, en vooral kleding en schoeisel (tussen 1993 en 1995 daalde daarvan zelfs de prijsindex). Door de verandering in relatieve prijzen viel er dus wel degelijk wat te substitueren.¹⁵ De prijsindices zijn bepaald door het CBS op uitgavenpakketten in drie peiljaren, te weten 1980, 1985 en 1990. Elke groepsindex is weer samengesteld uit allerlei subgroepen. In de tabel zijn de indices gewoon aan elkaar geplakt. In de prijsindex met constante gewichten is ervan uitgegaan dat er niet wordt gesubstitueerd: het uitgavenpatroon reageert niet op de verandering in de prijsverhoudingen. Het is eenvoudig om vast te stellen dat dit onzin is, maar een alternatief bedenken is minder eenvoudig. Het CBS heeft zich voor de officiële prijsindex niet op dat pad gewaagd, maar probeert de omissie van substitutie op te vangen door elke vijf jaar het basispakket aan te passen.

Hoe belangrijk is substitutie? Dat kunnen we afmeten aan de substitutie-elasticiteiten tussen goederen. De substitutie-elasticiteit meet hoe het aankooppatroon reageert op een relatieve prijsverandering. Als een goed 1% duurder wordt ten opzichte van een ander goed, zegt de substitutie-elasticiteit hoeveel procent minder wordt gekocht van dat ene goed ten opzichte van het andere goed. Een substitutie-elasticiteit van 1 zegt dat als de relatieve prijs 1% stijgt, de relatieve hoeveelheid dan daalt met 1%. Om substitutie-elasticiteiten te kennen zouden we kunnen proberen te putten uit econometrisch onderzoek naar consumentengedrag in Nederland, maar dat gaat voor dit opstel te ver (beschikbaar onderzoek biedt zelden exact wat je nodig hebt). Laten we daarom eens aannemen dat de substitutie-elasticiteit inderdaad 1 is, voor alle goederenparen.¹⁶ Dan betekenen de cijfers uit tabel 6 dat de prijsstijging geen 50% was, maar zo'n 40%. Om bij de geobserveerde prijsstijging voor de acht categorieën de welvaart constant te houden (in plaats van de hoeveelheid aangeschafte goederen) is 40% extra inkomen nodig, en geen 50%. Er is dan dus 10% meer beschikbaar voor welvaartsstijging, met andere woorden de welvaartsstijging is 10% hoger dan we dachten.¹⁷ De mogelijkheid van substitutie kan dus van belang zijn voor het bepalen van de prijsindex, vooral wanneer de prijsontwikkeling tussen categorieën sterk uiteenloopt.

Er zijn nog meer verfijningen mogelijk. We kunnen namelijk indices maken voor verschillende huishoudenscategorieën. In het *Statistisch* zakboek van 1998 vinden we hiervan toepassingen (tabel 7.3, p. 338). Dit blijkt maar heel kleine verschillen te geven.¹⁸ Tussen 1990 en 1996 stegen de prijzen voor het onderste kwart van de inkomensverdeling met 18% en voor het bovenste kwart met 16%. Voor eenpersoonshuishoudens was de stijging 18% en voor meerpersoonshuishoudens met kinderen was de stijging 16%. De verschillen zijn miniem. Wellicht is de betekenis van substitutie dus groter dan de positie in de inkomensverdeling. Het is overigens denkbaar dat hogere inkomens ruimere substitutiemogelijkheden hebben dan lagere. Lagere inkomens geven een groter deel van hun inkomen uit aan noodzakelijke goederen, hogere inkomens hebben meer ruimte voor alternatieven. Dat zou de verschillen naar inkomensniveau vergroten.

Kwaliteit

De wasmachine van 1973 is een andere dan die van 1998, de zaktelefoon was er nog niet eens, de Mozart-sonate kwam van de pick-up in plaats van uit de cd-speler. 19 De jeugd reed in een R-4 of een Deux Chevaux, in plaats van in een Twingo. Voor veranderingen in de kwaliteit van bestaande goederen en het aanbod van geheel nieuwe goederen heeft de zuivere leer conceptueel wel een oplossing, maar het aantal toepassingen is beperkt. Het basisidee is om een goed niet te zien als een elementaire eenheid, maar als een pakketje karakteristieken. Bij audioapparatuur gaat het om geluidskwaliteit en bedieningsgemak, bij de magnetron om snelheid van maaltijdbereiding, bij de auto om comfort, veiligheid, acceleratievermogen en snelheid. Door goederen te ontleden in elementaire diensten en daarvan de impliciete prijs uit te rekenen, wordt het probleem van nieuwe goederen gereduceerd tot het meten van prijsveranderingen. Een nieuw type auto betekent dat acceleratievermogen goedkoper wordt, de cd-speler maakt bedieningsgemak voordeliger. Kwaliteitsverbetering vraagt dus defleren met een gedaalde prijsindex. Er zijn weinig berekeningen met deze methode gemaakt en we kunnen de periode 1973-1998 niet eventjes corrigeren voor kwaliteitsverandering. Voor Engeland is eens berekend dat de kwaliteitsstijging voor auto's tussen 1958 en 1969 overeenkwam met een prijsdaling van 8% (Deaton en Muellbauer, 1980, p. 263). Soortgelijk onderzoek voor Nederland of voor andere goederen ken ik niet.²⁰

Partners, ouders en kinderen

Huishoudens verschillen in samenstelling, van de minimale eenpersoonshuishoudens tot de eenoudergezinnen, de samenwoners en het standaardgezin met twee kinderen dat zo vaak de maat der dingen was. De huishoudenssamenstelling is drastisch veranderd.²¹ In 1971 was 17% van alle huishoudens een huishouden van een alleenstaande, in 1995 was dat 31%. In beide jaren bestond 5% van de huishoudens uit eenoudergezinnen. Paren met kinderen namen 52% voor hun rekening in 1971 en 33% in 1995 (waarin toen begrepen 2% niet-gehuwde paren). Het standaardgezin is dus niet langer de standaard. Het aandeel gehuwde paren zonder kinderen was stabiel, op 22%-23%. Jongeren gaan niet langer het ouderlijk huis uit om te trouwen, maar om alleen te wonen. In 1966-1970 verliet 25% het ouderlijk gezin om alleen te gaan wonen, in 1986-1990 was dit 36% (in 1951-1955 was dit nog 15%). De overstap naar samenwonen, al dan niet gehuwd, werd rond 1970 gemaakt door 71% en rond 1990 door 56%. De uiteindelijke kans op echtscheiding was 12% in 1970 en 34% in 1994. Omdat de ontbindingsfrequentie van samenwoningen hoger is dan die van huwelijken, is de toename van ontbindingen nog groter dan de scheidingscijfers aangeven.

Om het effect te bepalen van verschillen in huishoudenssamenstelling kunnen we de hulp inroepen van de zogenaamde equivalentieschaal. Met een equivalentieschaal kun je bepalen hoeveel extra inkomen een huishouden nodig heeft om dezelfde welvaart te bereiken als een referentiehuishouden (bv. twee volwassenen). Er zijn verschillende methoden om die schalen te bepalen.²² Het best aansluitend bij de zuivere leer zijn de schalen die ontleend zijn aan waargenomen uitgavenpatronen voor huishoudens van verschillende samenstelling. Dat kan zoals in de budgetverdelingsmethode die het CBS toepast, waarbij uitgaven a priori worden toegewezen aan kinderen, volwassenen of de gezamenlijke huishouding. Het kan ook via de methode van de kostenfunctie. Hierbij wordt het aankoopgedrag van verschillende huishoudens geanalyseerd en worden equivalentiegewichten econometrisch geschat. Het gewicht van een type huishouden kan voor alle goederencategorieën gelijk worden gesteld of het kan worden gedifferentieerd. Deze aanpak is een toepassing van de compensatiemethodiek die hiervoor reeds werd besproken. Maar de theoretische fundering heeft wel wat zwakke plekken. Het blijft ook hier een postulaat dat inkomen, zelfs equivalent inkomen, een index voor welvaart is. Een groot bezwaar is de fundering op een nutsfunctie *direct voor* het huishouden. Dit past bij de interpretatie van de nutsfunctie als louter een schaal voor de rangschikking van mogelijkheden, om een consistent model voor keuzegedrag van het huishouden af te leiden. Maar welvaart als een sensatie van genot of tevredenheid is een individueel begrip, het wordt individueel genoten. De welvaart van het huishouden is van niemand, je kunt aan een huishouden niet vragen hoe lekker het was. Dit bezwaar geeft de eerdergenoemde 'Leidse methode' een voorsprong. Volgens die methode wordt aan individuen gevraagd hoeveel inkomen zij nodig hebben om een bepaald waarderingsniveau te bereiken (een inkomen dat zij 'onvoldoende' achten, of juist voldoende' of 'uitstekend'). Door de relatie tussen de gegeven antwoorden en de samenstelling van het huishouden te analyseren, kan worden nagegaan hoeveel extra inkomen nodig is voor een bepaalde waardering bij wisselende huishoudenssamenstelling. De vraag wordt gesteld aan afzonderlijke leden van huishoudens, zodat kan worden gedifferentieerd tussen mannen en vrouwen, ouders en kinderen, enzovoort.

Het SCP hanteert als equivalentieschaal s , waarbij s de wortel is uit $V + 0,7K$, met V het aantal volwassenen in een huishouden en K het aantal kinderen.²³ Hiermee telt een kind dus voor 0,7 volwassene, en staat het 'wortelen' voor schaafeffecten: een huishouden van vier personen heeft een dubbel inkomen nodig voor dezelfde welvaart, een gezin van negen personen heeft maar drie keer zo veel nodig. Welvaartsvergelijking per persoon voeren we uit door het huishoudensinkomen te delen door het equivalentiegetal s .

De gehanteerde schaal komt redelijk overeen met andere benaderingen. Het Nederlandse stelsel van sociale zekerheid hanteert impliciet ook equivalentieschalen, door uitkeringen te differentiëren naar huishoudensamenstelling. Met een huishouden van twee volwassenen als referentie stelt de sociale zekerheid een alleenstaande op 0,67 en een gezin met twee tienerkinderen op 1,14. De SCP-schaal komt hier op 0,7 en 1,30. De Leidse methode komt op 0,9 en 1,10. De budgetverdelingsmethode van het CBS komt nagenoeg uit op de SCP-schaal. De 'kostenfunctiemethode', waarbij het nut van elke categorie goederen wordt bepaald door weging met de huishoudensamenstelling, komt uit op 0,48 en 1,35. Resultaten zijn natuurlijk gevoelig voor de precieze specificatie, maar de SCP-schaal past heel redelijk in het spectrum van onderzoeksuitkomsten.²⁴

Met de SCP-schaal kan eenvoudig worden gerekend. Wanneer twee personen van een gezamenlijk inkomen Y leven, geeft dat een welvaart van $Y / 1,4$ (de wortel uit 2). Gaan ze ieder apart leven van de helft van dat inkomen, dan daalt hun welvaart naar $Y / 2$. Ieders welvaart daalt dus van $0,7 Y$ naar $0,5 Y$. En de totale welvaart daalt van $2Y / 1,4 = 1,4 Y$ naar $2Y / 2 = Y$. Ontbinding van huwelijk en samenwoning geeft dus stevig welvaartsverlies. Gaat iemand samenleven met iemand zonder inkomen,²⁵ dan daalt haar of zijn equivalente inkomen met 30% van Y naar $0,7 Y$. Maar gaan twee personen samenleven die ieder afzonderlijk een inkomen Y hadden, dan draaien we het verlies van scheiding om in winst: ieders 'welvaart' stijgt van Y naar $1,41 Y$. Een gevulde wieg brengt ze helaas weinig vreugde, volgens deze methodiek: op de dag van de geboorte daalt ieders welvaart, met 14% van het inkomen.

"Nay, there are some other that account wife and children but as bills of charges", zo citeert Folkertsma (1996) Francis Bacon. Is het verschil in Huishoudenssamenstelling niet meer dan een verschil in kosten voor het voeren van een huishouden? Zit het effect van de Huishoudenssamenstelling zelf, de vreugd (of ellende) van het hebben van partner en kinderen, in de equivalentieschaal opgesloten? De welvaartsdaling die zou optreden bij de geboorte van kinderen geeft te denken. Het leidt natuurlijk geen enkele twijfel dat met kinderen uitgaven zijn gemoeid. Maar, met alle respect, dat geldt ook voor een auto en een ijskast, en we corrigeren Huishoudensinkomen ook niet voor het bezit van die goederen. Het argument hierbij is dat mensen kunnen kiezen. De hoogst bereikbare welvaart hangt af van de restrictie (het inkomen), niet van de gemaakte keuzen. Correctie is alleen nodig voor zaken die mensen niet zelf kunnen kiezen, zoals een lichamelijke handicap. We kunnen kinderen toch niet gelijkstellen met een lichamelijke handicap? Zo bezien is het twijfelachtig of voor het hebben van kinderen wel een correctie nodig is. En in feite geldt hetzelfde voor het hebben van een partner, zolang dit vrije keus is.

Zo komt binnen de orthodoxe leer de gehele methodiek van de equivalentieschalen ter discussie te staan. Welvaart wordt geïndexeerd met de waarde van de restrictie, de grens van de keuzeruimte. Wat zich binnen die grens (of liever, op de grens) aan keuzen afspeelt is niet relevant. *Alles wat uit vrije keus geschiedt is irrelevant!* Als mensen eieren kopen in plaats van aardbeien heeft dat voor de welvaartsvergelijking geen enkele betekenis. Hetzelfde geldt voor hun kindertal en voor het al dan niet hebben van een partner. Het enige wat telt is de restrictie. Zo zouden we een correctie moeten aanbrengen voor onvrijwillig alleenstaand (of onvrijwillig gehuwd zijn!). Daarmee tekent zich evenzeer af hoe met variatie in Huishoudenssamenstelling dient te worden omgegaan. Ieders welvaart dient te worden afgemeten aan het potentiële inkomen als alleenstaande. Als men met een partner wil samenwonen is dat een consumptieve keus, precies zoals men kiest tussen een flat of een vrijstaande woning. Dezelfde gedachte spreekt uit de term 'keuzebiografieën' die in hoofdstuk 3 van het SCR 1998 wordt gehanteerd in verband met de variatie aan Huishoudenssamenstellingen (p. 83-85).

Samenwonen geeft schaalvoordelen: het huis, huishoudelijke apparaten, maaltijden bereiden, het komt goedkoper beschikbaar als je de dingen deelt. Je zou dus equivalentieschalen kunnen hanteren voor het in rekening brengen van deze schaaffecten. Dat zou dan uitdrukken dat allerlei diensten goedkoper worden geproduceerd bij samenwonen dan bij alleenstand. Maar het is geen indicatie voor de welvaartsverschillen bij een gegeven inkomen. Het probleem is in feite een probleem van onvoldoende

meting van huishoudelijke productie. Wat tussen leden van een huishouden (ouders en kinderen, partners, voordeurdelers, tandenborstelstallers, studentenhuishouders) wordt geproduceerd en met elkaar wordt gedeeld, staat niet op de rekening: het is productie (dus inkomen!) buiten de markt om. We berekenen niet de waarde van ontsnapping aan ouderlijke bemoeizucht of van gezamenlijke tv-consumptie op de sofa. Het zou ook geen gemakkelijke weg zijn. Voor een goede welvaartsvergelijking zou je in elk huishouden de waarde van de thuisproductie moeten bepalen. Je moet dan ook de affectiewaarde voor huisgenoten meetellen. Het lijkt me geen begaanbare weg, nog afgezien van het mogelijke verwijt dat je zo als onderzoeker de dorre boekhouder van de liefde zou worden. Ik zou dan ook geneigd zijn om niet te corrigeren voor de verschillen in huishoudenssamenstelling via equivalentieschalen. De verschillen in kosten tussen de huishoudens zijn onloochenbaar, maar op de kosten letten zonder de baten te bezien trekt de vergelijking geheel scheef. Negeren van de Huishoudenssamenstelling betekent in feite aannemen dat kosten en baten precies tegen elkaar opwegen. Daarmee mis je een eventueel positief (of negatief) saldo. Maar dat lijkt me minder vertekenend dan alleen maar letten op de kostenkant. Toepassing van equivalentieschalen behandelt de stap naar zelfstandigheid van jongeren en de stap naar samenwonen van diezelfde jongeren als volstrekt symmetrisch. Als een jonge volwassene het huishouden van zijn gescheiden moeder verlaat en een jaar later gaat samenwonen met een partner die hetzelfde inkomen heeft als zijn moeder, zal volgens de orthodoxe methode eerst zijn welvaart dalen en na een jaar weer stijgen tot het oude peil. Het lijkt mij dat beide stappen zijn welvaart verhogen. Als we rekenen met equivalentiefactoren is de groei van het aantal alleenstaanden tussen 1973 en 1998 een welvaartsverlies: zie de berekeningen hiervoor. Dit verklaart ook waarom volgens het SCR 1998: 95) het inkomen per equivalent huishouden met nog geen 20% is gestegen, terwijl het inkomen per persoon met 40% steeg. Maar het is natuurlijk veel waarschijnlijker dat we hier te maken hebben met welvaartsinstabiliteit: het hogere inkomen (of de studiebeurs, of de bijstandsuitkering) maakt het zelfstandig wonen mogelijk. en dat gebeurt uit vrije keus, en is gemotiveerd door de welvaartsinstabiliteit die het brengt.²⁶ Het komt mij daarom aantrekkelijker voor om niet te corrigeren voor huishoudenssamenstelling volgens de methode van de equivalentieschalen: het is geen zuivere toepassing van de zuivere leer, omdat de baten geheel worden veronachtzaamd. Het lijkt mij veel beter om welvaart te meten aan de hand van potentieel inkomen, de waarde van beschikbare tijd.

De orthodoxe kostenfunctiemethode voor de equivalentieschalen schuiven we dus terzijde. Het is geen goede meting van welvaart als sensatie van genot - niemand wordt iets gevraagd. De Leidse methode komt dichter in de buurt, door naar waardering te vragen. Dat betekent dat er meer ruimte is om ook het positieve effect van Huishoudenssamenstelling (partner, kinderen) mee te nemen. En inderdaad, de equivalentiegewichten, de 'kosten' van huishoudensvariatie, zijn kleiner in de Leidse methode (zie hiervoor). Hagens (1986) laat ook zien dat in veel landen de compensatie voor kinderen heel laag is, oplopend met slechts enkele procenten per kind. Frappant is een verschil tussen katholieke en protestantse landen: de equivalentiegewichten voor kinderen zijn beduidend hoger in de eerste dan in de laatste. Dit is precies in de geest van de zuivere leer, zowel van de economie als van de katholieken: als katholieken zich aan de regels houden zijn kinderen geen 'keus', maar exogenen. En voor exogenen moet je (meer) corrigeren.²⁷

Nog een stapje verder dan de Leidse methode is welvaartsmeting als meting van 'geluk'. Volgens Veenhoven (1984) zijn mensen met een vaste partner gelukkiger dan alleenstaanden. Onder de alleenstaanden zijn de nooit-gehuwden gelukkiger dan weduwen en weduwnaars, en deze weer gelukkiger dan gescheidenen. In eigen onderzoek (Hartog en Oosterbeek, 1998) vonden we ook dat ten opzichte van gehuwde mannen weduwnaars een forse duikeling op de geluksschaal maken, gevolgd door gescheiden mannen. Alleenstaande mannen zijn nauwelijks minder gelukkig. Dit past opnieuw in de interpretatie van de keuzemogelijkheden. Alleenstaanden maken vaak een min of meer bewuste keus ten gunste van die status, terwijl gescheidenen en weduwnaars te kennen hebben gegeven wel degelijk een partner te wensen. Veenhoven (1984) vermeldt ook dat de kwaliteit van de relatie van groot belang is voor de geluksscore. Dit sluit aan bij een opmerkelijke bevinding in Maassen van den Brink (1994). Zij berekent voor gehuwde vrouwen het welvaartsverlies van huwelijksconflicten over de verdeling van huishoudelijk werk, volgens de orthodoxe methode van de inkomenscompensatie. De gevonden waarde is afhankelijk van de gebruikte methode, en varieert tussen minimaal en substantieel (2% van het inkomen, of ruim 60%, voor de kosten van zeer frequente conflicten). Voor een verliefde jongeling kent de prille boekhouding van de liefde nog grote onzekerheden.

Tijd

Zoals hiervoor uiteengezet is rekening houden met tijdsallocatie geen gecompliceerde zaak: we moeten gewoon rekenen met de waarde van het tijdsbezit. De eenvoudigste vorm hiervoor is het kiezen van een norm. We kunnen het tijdvermogen uitrekenen bij 24 uur per etmaal of bij 16 uur, of bij 8 uur. We moeten ook het aantal uren per jaar kiezen, om het effect van arbeidsduurverkorting, vakantie enzovoort te waarderen. We stellen, min of meer arbitrair, een standaardarbeidsjaar op 52 weken van 40 uur en ronden af naar beneden: een jaar van 2.000 uur. Elke volwassene in een huishouden krijgt dit toegerekend. We zullen deze mooie regel uit de zuivere leer toepassen door er enkele berekeningen mee te maken. De regel komt overeen met niet-compensatie voor Huishoudenssamenstelling: het wordt een perfect geïndividualiseerde welvaartsverdeling!

Rantsoenering

Helaas, eenvoud is zelden afdoende in het leven. Als we ieders tijdbudget omrekenen in potentieel inkomen door vermenigvuldiging met zijn of haar uurloon ter markt, dan nemen we ook aan dat iedereen dat altijd kan realiseren. Maar een onvrijwillig werkloze kan dat per definitie niet. De zuivere leer heeft wel een procedurevoorschrift voor dit geval. Daarbij wordt alleen gelet op de bestedingsmogelijkheden van het inkomen en op de waarde van vrije tijd (vrijwillig of niet, een werkloze beschikt over meer vrije tijd dan een werkende). De procedure luidt om eerst een fictieve loonvoet te bepalen voor een werkloze: de loonvoet waarmee hij, als hij ging werken, precies zo tevreden zou zijn als nu in de situatie van werkloosheid (of indifferent zou zijn tussen werkloos en werken). Tegen dat loon berekenen we dan de waarde van zijn tijdsbezit, voor een zuivere vergelijking met werkenden. Die fictieve, equivalente loonvoet moeten we weer afleiden uit de keuzen die we hebben kunnen waarnemen als mensen beslissen over werken en niet-werken, het aantal gewerkte uren enzovoort. In een goed stelsel van werkloosheidsuitkeringen zal dit fictieve loon lager zijn dan het loon dat iemand echt kan verdienen als hij een baan vindt. Dat drukt dan ook uit dat de waarde van zijn vrije tijd lager is dan wanneer hij wel werk heeft. Als het fictieve loon gelijk is aan het marktloon of zelfs hoger, dan mist de werkloosheidsuitkering de prikkel om werk te zoeken: er is dan sprake van vrijwillige werkloosheid, in plaats van onvrijwillige. De werkloze is met zijn uitkering beter af dan wanneer hij zou werken tegen het marktloon dat voor hem geldt.

Hoewel schattingen voor het fictieve loon in principe kunnen worden afgeleid uit analyses van arbeidsaanbodgedrag in Nederland, zou het te voeren voor dit artikel om dat ook daadwerkelijk te doen. Maar om toch weer terug te keren op het rechte pad van de eenvoud: een simpele illustratie is wel te geven. Als de substitutie-elasticiteit tussen consumptie en vrije tijd is en vrije tijd en consumptie een gelijk gewicht in de nutsfunctie hebben, is de verhouding tussen het fictieve loon en het marktloon gelijk aan 1,35 maal het uitkeringspercentage voor de werkloosheidsuitkering.²⁸ Bij een uitkering van 70% van het laatstgenoten loon is de fictieve loonvoet 95% van de laatstgenoten loonvoet. Dat laat dus een gat van 5% als prikkel om naar een baan te zoeken waar dat oude loon weer verdiend wordt. Een uitkeringspercentage van 75% is al te hoog, want de waarde van de vrije tijd tilt dan de situatie van werkloosheid uit boven de waarde van werken. Zo bezien zou de oude regel van 70% een gouden regel zijn, en zijn aanvullingen tot minimumniveau (uitkering van 100%) niet verstandig. Als we zouden geloven dat de waardering van consumptie en vrije tijd goed is getypeerd hebben we ook een simpele regel om de welvaart van werklozen, volgens de zuivere leer, te meten: marktloon maal uitkeringspercentage maal 1,35. Een mooie illustratie, maar te eenvoudig om waar te zijn. Alleen serieus onderzoek kan hier wat meer scherpheid brengen.²⁹ Het zou de moeite waard zijn om inderdaad de relatie na te gaan met de hoogte van de werkloosheidsuitkering. Clark en Oswald (1996) en Korpi (1997) concluderen dat werklozen minder gelukkig zijn, terwijl Veenhoven (1984) meldt dat de verschillen tussen werkenden en werklozen gering zijn. Als er enige relevantie in de zuivere leer schuilt, zou dat beïnvloed moeten zijn door de hoogte van de uitkeringen. Woittiez en Theeuwes (1998) vinden dat onder ouderen niet-werken inderdaad de welvaart reduceert. Dat geldt vooral voor WAO'ers maar ook voor werklozen.

Maakt inkomen wet gelukkig?

Volgens de conventionele welvaartstheorie stijgt welvaart met het inkomen. Er is vaak kritiek geuit op die stelling en er is ook veelsoortige kritiek mogelijk. Veel van die kritiek is trouwens onderdeel van de zuivere leer. Een beetje op het randje van de zuivere leer is de stelling dat niet absolute inkomens van belang zijn, maar relatieve inkomens, relatief aan opzichte van een referentiegroep. Die referentiegroep kan de hele Nederlandse bevolking zijn, of een groep daarbinnen die men bijzonder relevant acht: bewoners van dezelfde buurt, mensen met dezelfde opleiding of hetzelfde beroep, de sociale klasse waarin men is opgegroeid, enzovoort.³⁰ In de conventionele welvaartstheorie wordt de mogelijkheid wel besproken, maar er wordt verder analytisch of empirisch niet veel mee gedaan. Daarvoor moeten we te rade gaan bij de opgewekte dolaards, de directe welvaartsometers. Clark en Oswald (1996) tonen de geldigheid aan van de stelling bij directe meting van arbeidssatisfactie. Het verdiende inkomen en het referentie-inkomen hebben hetzelfde effect met tegengesteld teken. Als de inkomens van iedereen met hetzelfde percentage stijgen, blijft ieders satisfactie onveranderd. In de Leidse welvaartsfunctie is geprobeerd de referentiedrift te meten - het verlies aan welvaart als je eigen inkomen stilstaat terwijl dat van anderen toeneemt. Maar erg robuuste resultaten heeft dat tot nu toe niet opgeleverd.³¹

De directe metingen laten overigens wel degelijk zien dat inkomen gelukkiger maakt. Veenhoven (1996) vermeldt in zijn overzicht dat gemiddelde geluksscores hoger zijn in landen met een hoger nationaal inkomen. Bij vergelijking tussen arme landen loopt de score snel op met gemiddeld inkomen, voor rijkere landen vervlakt het verband. Binnen landen blijkt geluk groter te zijn voor personen met een hoger inkomen, maar ook hier is het verband zwakker in rijkere landen dan in arme landen. Dat maakt inkomen dus zeker zinvol als een indicator van welvaart.

Inkomensongelijkheid

Verdelingsbeleid heeft een centrale plaats in het economisch beleid, ook al zijn de accenten in de loop van de tijd verschoven. De expansie van de welvaartsstaat was sterk gekoppeld aan opvattingen over verdelende rechtvaardigheid, de contractie riep scherpe discussies op vanuit datzelfde perspectief. Het is daarom goed om nog eens extra aandacht aan de inkomensverdeling te schenken. Voor het meten van de ongelijkheid in de inkomensverdeling zijn tal van maatstaven beschikbaar, zoals bleek in paragraaf 2 van dit artikel. Dat levert vaak verschillend uitkomsten op. Immers, als we van gegevens over een complete verdeling overgaan op een enkel kengetal, verliezen we informatie. Slechts in sporadische gevallen zal dat ene kengetal alle informatie samenballen. De maatstaven verschillen in feite in de informatie die ze verdoezelen. Je moet dus weten wat je doet als je een ongelijkheidsmaatstaf kiest.

Een heel mooie maatstaf voor ongelijkheid is de maat van Atkinson (1970). Die sluit prachtig aan bij de welvaartstheorie en bij de noties van compensatie en equivalentie. De maat is gebaseerd op het concept van het 'gelijk verdeelde equivalente inkomen', E. Een gegeven inkomensverdeling levert voor een beoordelaar een bepaalde welvaart op. E is dan het inkomen dat we aan iedereen kunnen geven zodanig dat voor de beoordelaar dezelfde welvaart resulteert. We kunnen E ook relateren aan het gemiddelde inkomen. Als E 95% van het gemiddelde inkomen is, zegt de maat van Atkinson dat we met 5% minder gemiddeld inkomen, en dus met 5% minder totaal inkomen, dezelfde welvaart kunnen bereiken als de gegeven verdeling oplevert, mits we alle inkomens gelijkmaken. Het betekent dus ook dat het totale inkomen meer welvaart oplevert als we het gelijkelijk over iedereen verdelen.

De waarde van A, de maat van Atkinson, kunnen we alleen uitrekenen als we weten hoe 'ongelijkheids-avers' de beoordelaar is. Atkinson heeft daar een parameter voor, α , de parameter voor ongelijkheidsweezin. Om daarvoor enig gevoel te ontwikkelen, beschouwen we de inkomensverdeling van twee personen. De ene heeft een inkomen van 10.000 gulden per maand, de andere van 2.000. Het gemiddelde inkomen is dus 6.000. In tabel 7 geven we aan wat de implicaties van de weezinparameter α zijn. In de ogen van iemand met een α van 0, 1 kan dezelfde welvaart worden bereikt door beide personen elk 5.853 gulden per maand te geven, in plaats van een verdeling van 10.000 voor de een en 2.000 voor de ander. Dat impliceert dat 2,45% minder inkomen nodig is om dezelfde welvaart te bereiken. Die 2,45% is een inkomensverlies ten gevolge van de ongelijke verdeling. In feite blijft bij een gelijke verdeling 2,45% extra inkomen over, ter verhoging van de welvaart: we halen 4.147 gulden weg bij de rijke en geven 3.853 extra aan de arme, we houden 294 gulden over. Voor iemand met een grotere weezin tegen ongelijkheid is het welvaartsverlies door ongelijke verdeling ook groter. Bij een coëfficiënt van 0,5 blijft na gelijke verdeling van de inkomens 12,73 gulden over. Extreme ongelijkheidsaversie geeft ook hogere winst bij gelijke verdeling of, andersom geredeneerd, de ongelijkheid slokt een groter deel van de welvaartsperceptie op (van degene die de verdeling beoordeelt). Aan de andere kant, als $\alpha = 0$ is, telt de ongelijkheid in het geheel niet. Het gelijk verdeelde equivalente inkomen is dan gewoon gelijk aan het gemiddelde inkomen, herverdeling levert geen enkele welvaartswinst op.

Mede gelet op de discussie over de invloed van Huishoudenssamenstelling hebben we het SCP gevraagd enkele berekeningen te maken op basis van potentieel individueel inkomen ongeacht het samenlevingsverband. Het liefst hadden we dat gedaan voor begin- en eindpunt van onze wandeling, maar daarvoor ontbraken de data. Voor twee steekproeven, uit 1979 en 1995, is het uurloon geschat voor alle volwassen individuen (boven de 25 jaar, om complicaties bij studerende te vermijden). Dit is herleid tot standaardjaarinkomen door te rekenen met 2.080 uur per jaar, uitgaande van een 40-urige werkweek. De resultaten zijn weergegeven in tabel 8. Om de SCP-benadering recht te doen zijn in tabel 9 dezelfde berekeningen uitgevoerd voor Huishoudensinkomen op basis van de equivalentieschaal.

Voor de gehele populatie is tussen 1979 en 1995 de reële verdien capaciteit met 4% gestegen, terwijl het reële Huishoudensinkomen, gestandaardiseerd, met 10% steeg. Het verschil reflecteert vooral de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen: zij realiseren een groter deel van hun verdien capaciteit als bijdrage aan het Huishoudensinkomen. De toegenomen participatie heeft in elke leeftijdsgroep gezorgd voor stijgend Huishoudensinkomen, terwijl de verdien capaciteit in de jongste categorie is gedaald. Dit laatste wijst erop dat de loonstructuur tussen 1979 en 1995 ten nadele van jongeren is verschoven. Het effect is ongetwijfeld nog verbloemd door een toename van het gemiddelde opleidingsniveau, met een opwaarts effect op het gemiddelde loon.

Uitermate interessant is de ontwikkeling van de inkomensongelijkheid: een substantiële toename van de ongelijkheid tussen huishoudens, maar een substantiële daling voor individuele potentiële inkomens. Eerder, in paragraaf 2, werd al geconstateerd dat de ongelijkheid van gerealiseerde inkomens over een breed front is toegenomen. De daling van de ongelijkheid in potentiële inkomens suggereert dat de toename van de gerealiseerde ongelijkheid ten dele berust op vrijwilligheid en niet als een daling van welvaart kan worden aangemerkt. Het is zeker de moeite waard om hier verder te graven naar de oorzaak van de daling in ongelijkheid. De toegenomen gelijkheid in de verdeling van genoten scholing speelt daarin ongetwijfeld een rol. Het contrast met de stijging in ongelijkheid van de gerealiseerde Huishoudensinkomens heeft dan te maken met gewerkte uren (daling in gewerkte uren per jaar, stijging arbeidsparticipatie van vrouwen), met veranderingen in Huishoudenssamenstellingen, en natuurlijk met de rol van standaardisatie volgens de gehanteerde equivalentieschaal. Zo zien we toch weer kans om uit te komen op de oproep tot verder onderzoek. Maar de conclusie dat de ongelijkheid in potentieel inkomen is gedaald, en dat de toegenomen ongelijkheid met vrije keuzen heeft te maken, lijkt me vrij robuust.

Tabel 7 Ongelijkheid volgens Atkinson

•	E	A
0,0	6.000	0,00
0,1	5.853	2,45
0,2	5.702	4,97
0,3	5.548	7,53
0,4	5.393	10,12
0,5	5.236	12,73
0,6	5.079	15,34
0,7	4.924	17,94
0,8	4.770	20,50
0,9	4.619	23,02
1,0	4.474	25,44
1,5	3.820	36,33
2,0	3.333	44,45
3,0	2.774	53,77

Tabel 8 Verdien capaciteit van personen van 25-64 jaar in 1979 en 1995a

	1979	1995
nettoinkomen		
25-34 jaar	39.230	37.910
35-44 jaar	41.930	44.050
45-54 jaar	42.450	45.650
55-64 jaar	39.940	42.850
totaal	40.700	42.340

Atkinson maat voor ongelijkheid b

bij • = 0,1	0,0107	0,0080
bij • = 0,5	0,0527	0,0391
bij • = 1,0	0,1030	0,0764
bij • = 2,0	0,1968	0,1459
bij • = 3,0	0,2824	0,2086

a In prijzen van 1995. Geschat op basis van een netto-
 uurloovergelijking voor mannen en vrouwen apart, waarbij rekening is
 gehouden met mogelijke ongemeten specifieke arbeidsmarkt kwalificaties
 van werkenden (Heckman's sample selectivity adjustment); als verklarende
 variabelen van het nettoloon zijn opgenomen het opleidingsniveau en de
 leeftijd (incl. leeftijd kwadraat). Uitgegaan is van een 40-urige werkweek
 (2.080 werkuren per jaar).

b Bij ongelijkheidsaversie parameter • .

Bron: SCP (AVO'79 en AVO'95)

Tabel 9 Gestandaardiseerd inkomen huishoudens (25-64 jaar) in 1979 en 1995a

	1979	1995
gestandaardiseerd inkomen		
25-34 jaar	31,450	33,610
35-44 jaar	30,500	34,080
45-54 jaar	32,430	38,590
55-64 jaar	31,630	33,090
totaal	31,470	34,860

Atkinson maat voor ongelijkheid b

bij $\epsilon = 0,1$	0,0078	0,0123
bij $\epsilon = 0,5$	0,0380	0,0594
bij $\epsilon = 1,0$	0,0736	0,1140
bij $\epsilon = 2,0$	0,1415	0,2180
bij $\epsilon = 3,0$	0,2127	0,3147

a Bestedbaar inkomen van SCP-huishoudens in prijzen van 1995, gestandaardiseerd volgens de formule: $EF = (V + 0,7K)0,5$, waarbij V het aantal volwassenen en K het aantal kinderen van 0-17 jaar.

b Bij ongelijkheidsaversie parameter ϵ .

Bron: SCP (AVO'79 en AVO'95)

5 En wat zou Marshall er nou van hebben gedacht?

Uiteindelijk is het een veel te ambitieuze gedachte om 25 jaar economische ontwikkeling even te evalueren in termen van welvaart. De zuivere leer geeft ons een recept, we zouden een zoektocht in de empirische literatuur kunnen ondernemen om de ingrediënten te kunnen afwegen, en we zouden met interessante informatie komen. Maar het vereist nog veel werk. We kunnen beginnen met de het maken van een betere verfijnde prijsindex, maar dat zal vermoedelijk geen schokkende veranderingen geven ten opzichte van de botte CBS-index: die wordt immers regelmatig aangepast. We kunnen proberen te corrigeren voor kwaliteitsveranderingen in de geproduceerde goederen en diensten. Dat zal naar mijn schatting wel degelijk erg veel verschil maken. Elf jaar kwaliteitsontwikkeling van auto's betekende al 8% prijsdaling. Een effect van 1% per jaar, globaal over alle goederen en diensten, lijkt me helemaal niet uitgesloten, maar het is een slag in de lucht. Het effect van loonstijging en arbeidsduurverkorting tezamen hebben we aardig kunnen schatten, door de waarde van het tijdsbezit te berekenen en te vergelijken voor twee peiljaren, zij het niet precies de jaren van het jubileum. Maar we hebben geen goede correctie uitgevoerd voor de restrictie op tijd, de (onvrijwillige) werkloosheid, de arbeidsongeschiktheid, afhankelijkheid van de bijstand, het genot van de VUT. En we hebben ook niet gecorrigeerd voor veranderingen in de kwaliteit van de arbeid, hoewel het SCR 1998 op de pagina's 365-366 daarvoor mooi materiaal aandraagt (over arbeidsomstandigheden). We hebben niet gecorrigeerd voor veranderingen in de kwaliteit van het natuurlijke milieu, het verlies van rust, stilte en ongeschonden nachtelijke duisternis. En we hebben niet gecorrigeerd voor de voorzieningen die de overheid biedt, en de veranderingen daarin: geheel of gedeeltelijk gesubsidieerd onderwijs, gezondheidszorg, culturele manifestaties, rechtsbescherming enzovoort. We kennen het recept uit de zuivere leer, het SCP heeft er uitvoerig ervaring mee,³² maar het kon er allemaal niet meer bij.

En zelfs als we dat hele programma consciëntieus zouden uitvoeren, dan kenden we natuurlijk nog de welvaart niet: onze jubel zou slechts de afgeknepen jubel van de castraat zijn. Dat maakt het zo teleurstellend dat de dolaards nog niet ver genoeg gezworven hebben: hun belofte is groot, maar er moet nog veel gemeten worden.

Marshall volgen is uiteindelijk toch het gemakkelijkst. In feite kan iedereen zijn eigen maarschalk zijn: de SCP-bundel heeft zo veel materiaal dat je altijd je eigen evaluatie ermee kan maken. Maar omdat Marshall al zo lang dood is, kunnen we ook schaamteloos pretenderen uit zijn naam te spreken. Als we de regels volgen die we uit zijn *Principles of economics* (1979) hebben we opgediept, dan moeten we eerst kijken naar de

vervulling van de primaire behoeften. Is de armoe verminderd? Volgens het SCR 1998, op pagina 466, treffen we hier een vergeten parabool aan. In 1977 had 12% van de huishoudens een inkomen beneden de 'lage-inkomensgrens', in 1985 was dat rond de 22% en in de eerste helft van de jaren negentig schommelt dat rond 15%-16%. Marshall zou hier dus een dikke min noteren: 3% tot 4% van de huishoudens komt op zijn schaal niet eens toe aan het begin van welvaart. Maar de inkomensontwikkeling daarboven geeft aanleiding tot meer opgewektheid. Volgens de berekeningen die we hier presenteerden is het gestandaardiseerde huishoudensinkomen tussen 1997 en 1995 gestegen met 4% en dat betekent volgens Marshall een even zo grote welvaartswinst (al weet ik niet of Marshall zou willen standaardiseren). "The ardent pursuit of any aim" geeft ons weer een gemengd beeld. De afhankelijkheid van de collectieve sector is sterk gestegen. In 1980 gingen er voor 2,25 miljoen mensen uitkeringen over de toonbank (ziekte, arbeidsongeschiktheid, werkloosheid), in 1995 was dat voor 3,38 miljoen mensen (Hartog 1998, tabel 4.3). Ik weet niet hoeveel dat was in 1973, maar het was zeker beduidend minder. Vanuit Marshalls arbeidsethos zijn al deze mensen noodgedwongen afgesneden van het "vurig najagen van een doel", wat een fors negatieve bijdrage aan de welvaartsontwikkeling geeft. Ik zou best willen weten wat Marshall aantekent voor het "nastreven van schoonheid", de zucht naar mooie dingen. Er is ontegenzeggelijk een toename van commercialisering, van consumptieve opdringerigheid en van McDonaldisering, maar er is in mijn ogen ook een grote toename in de kwaliteit en de schoonheid van goederen, ook in massaproducten als cd-spelers, keukenapparatuur en automobielen, bussen en treinen. Ik weet niet hoe Marshall dit zou appreciëren, maar ik denk dat het gemiddelde consumptiegoed nu mooier is dan 25 jaar geleden. En hoe zit het met de "wisely ordered magnificence", de verstandig uitgestalde overdaad? De publieke bewustwording, of bewustmaking, van rijkdommen verworven op de beurs, de toegenomen inkomensongelijkheid, het is zeker geen bijdrage aan verstandige uitstalling. En concentreren de nieuwe rijkdommen zich rond de publieke voorzieningen, de goede dingen des levens? Gezondheidszorg, onderwijs, cultuur, musea, parken? De terugtrekkende overheid laat hier een tamelijk mager resultaat zien, zeker in vergelijking met 1973, maar ook in vergelijking met eerdere jaren: het aandeel in het nationaal inkomen is bepaald niet toegenomen. Ik begin eerlijk gezegd een beetje te vrezen dat Marshall helemaal niet zo positief zou oordelen.

Of zou Marshall het per slot ook niet weten? Voor mijn apotheose keek ik in arren moede naar zijn laatste pagina, alsof de Principles een thriller was. Het ging over een ander onderwerp, maar de conclusie was niet anders dan het bescheiden refrein van de ware onderzoeker: "And now we must conclude this part of our study. We have reached very few practical conclusions; because it is generally necessary to look at the whole of the economie, to say nothing of the moral and other aspects of a problem before attempting to deal with it at all."

Literatuur

Andriessen (1987)

J.E. Andriessen. Het economisch eldorado 1955-1965. In: A. Knoester (red.) 1987 (189-197).

Atkinson (1970)

A.B. Atkinson. On the measurement of inequality. In: Journal of Economic Theory (1970) 2 (244-263).

Van Berg en Hartog (1998)

A. van Berg en J. Hartog. Honderd jaar ongelijkheid (te verschijnen in CBS Jubileumbundel).

Blaug (1980)

M. Blaug. The methodology of economics. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

Clark en Oswald (1996)

A.E. Clark en A.J. Oswald. Satisfaction and comparison income. In: Journal of Public Economics (1996) 61 (359-381).

Deaton en Muellbauer (1980)

A. Deaton en J. Muellbauer. Economics and consumer behaviour. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

Van Duijn (1983)

J.J. van Duijn. The long way in economic life. London: George Allen and Unwin, 1983.

Van Duijn (1998)

J.J. van Duijn. Economie en beurs. Oratie Erasmus Universiteit Rotterdam, 1998.

Folkertsma (1996)

C. Folkertsma. On equivalence scales. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (Tinbergen Instituut), 1996 (proefschrift).

Hagenaars (1986)

A.J.M. Hagenaars. The perception of poverty. Amsterdam: North-Holland, 1986.

Hartog (1980)

J. Hartog. De individuele waardering van overheidsuitgaven. Rijswijk: SCP, 1980.

Hartog (1998)

J. Hartog. Se, what's so special about the Dutch model? Report prepared for the International Labour Organisation, Geneva; een samenvatting zal verschijnen in een speciaal nummer van het Scottish Journal of Political Economy.

Hartog en Oosterbeek (1998)

J. Hartog en H. Oosterbeek. Health, wealth and happiness: why pursue a higher education? In: Economics of Education Review 17 (3) 1998 (245-256).

Hartog en Theeuwes (1993)

J. Hartog en J. Theeuwes. Postwar unemployment in the Netherlands. Center for Research in Public Economics. Leiden: Universiteit van Leiden, 1993 (Research memorandum 93.01).

Hennipman (1995)

P. Hennipman. Welfare economics and the theory of economic policy, edited by D.Walker, A. Heertje en H. van den Doel. Aldershot: Edward Elgar, 1995.

Knoester (1987)

A. Knoester (red.). Lessen uit het verleden. 125 jaar Vereniging voor de Staathuishoudkunde. Leiden: Stenfert Kroese, 1987.

Korpi (1997)

T. Korpi. Is utility related to employment status? Employment, unemployment, labour market policies and subjective well-being among Swedish youth. In: Labour Economics 4 (2) 1997 (125-147).

Lubbers (1987)

R.F.M. Lubbers. Enkele ervaringen. In: A. Knoester (red.), 1987 (375-387).

Maarsen van den Brink (1994)

- H. Maarsen van den Brink. Female labour supply, child care and marital conflict. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 1994 (proefschrift).
- Marshall (1890:1979)
 A. Marshall. Principles of economics. Londen: Macmillan, 1979.
- Plug (1997)
 E.J. Plug. Leyden welfare and beyond. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam (Tinbergen Instituut), 1997 (proefschrift).
- Van Praag (1968)
 B.M.S. van Praag. Individual welfare functions and consumer behaviour. Amsterdam: North-Holland. 1968.
- Van Praag (1984)
 B.M.S. van Praag. Kijken achter de spiegel: beeld en werkelijkheid. Oratie Erasmus Universiteit Rotterdam, 1984.
- Van de Stadt(1988)
 H. van de Stadt. The dynamics of income and welfare. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 1988 (proefschrift).
- Van de Stadt en De Kleyn (1986)
 H. van de Stadt en J.P. de Kleyn. Income distribution trends in the Netherlands 1959-1984. Voorburg: CBS, 1986.
- Teulings et al. (1997)
 C. Teulings, R. van der Veen en W. Trommel. Dilemma's van de sociale zekerheid. Project Evaluatie van de herziening van de sociale zekerheid. Den Haag: VUGA, 1997.
- Veenhoven (1984)
 R. Veenhoven. Conditions of happiness. Dordrecht: Reidel, 1984.
- Veenhoven (1996)
 R. Veenhoven. Developments in satisfaction research. In: Social indicators research 37 (1996) (1-46)
- De Vries en Van der Woude (1995)
 J. de Vries en A. van der Woude. Nederland 1500-1815. Amsterdam: Balans, 1995.

Woittiez en Theeuwes (1998)

- I. Woittiez en J. Theeuwes. Well-being and labour market status. In:
5. Jenkins,
A. Kapteyn en B. van Praag. The distribution of welfare and
household production.
Cambridge: Cambridge University Press, 1998 (211-230).

Noten

- 1 Tussen 1500 en 2000 trad in Nederland een vervijftienvoudiging op van het inwonertal, in Frankrijk een verviervoudiging, in België een verzesvoudiging (De Vries en Van der Woude 1995: 72).
- 2 SCP (1998: 95).
- 3 Het geschuif leverde op een gegeven moment drie definities op, een goede, volgens de ILO-criteria (werkzoekenden zonder baan), de officiële (geregistreeerde werkloosheid) en een oude (bemiddelingsbestand zonder baan). Zie Hartog en Theeuwes (1993).
- 4 Zie voor de ontwikkelingen sinds eind negentiende eeuw Van den Berg en Hartog (1998).
- 5 De reeks wordt besproken in Van de Stadt (1988); de eerste publicatie was in Van de Stadt en De Kleyn (1986).
- 6 Besteedbaar inkomen is bruto-inkomen verminderd met belastingen en sociale premies, waarbij bruto-inkomen het marktinkomen uit arbeid en kapitaal is, verhoogd met uitkeringen uit aanspraken op sociale zekerheid en andere bronnen. De gegevens zijn beperkt tot personen die het gehele jaar een inkomen ontvangen. Dat sluit schoolverlaters en vakantiewerkers uit, maar omvat wel deeltijdwerkers.
- 7 Ed Leamer, Meler Woche, juni 1998. De Gini-coëfficiënt is een maatstaf voor inkomensongelijkheid.
- 8 Met deze korte aanduiding wordt hier en elders bedoeld op het *Sociaal en Cultureel Rapport 1998* van het SCP (SCP 1998).
- 9 Statistisch zakboek (1974: 89 en 1998: 112).
- 10 In een voetnoot (noot 2, pagina 111) geeft Marshall wel te kennen dat dit een pragmatische benadering is: "Of course, such estimates are very much at random and unable to adapt themselves to the varying circumstances of individual life."
- 11 De methodoloog Blaug is heel cynisch over deze ontwikkeling: een opsplitsing van het effect van een prijsverandering op het aankoopgedrag in twee componenten, en een negatief teken voor één van deze twee analytische componenten "are the only substantive

- achievements of the immense intellectual efforts of literally hundreds of economists applied for over a century or more to the pure theory of consumer behaviour" (Blaug 1980: 164).
- 12 Zie bijvoorbeeld Folkertsma (1996).
 - 13 Zie voor een overzicht Clark en Oswald (1996) of het proefschrift van Plug (1997). Er is ook een uitgebreide psychologische literatuur maar die kon voor dit artikel niet in de beschouwingen worden betrokken.
 - 14 Dit is een aanvechtbare stelling: de alimentatievergoeding voor een gescheiden vrouw wordt wel gemotiveerd uit haar bijdrage aan zijn carrière. Dat suggereert complementariteit tussen huishoudelijke productie en productie in het bedrijf. Vroeger zouden personeelsfunctionarissen dat direct beamen. Maar tegenwoordig?
 - 15 Door aandacht te besteden aan de betekenis van substitutie toon ik in ieder geval intellectuele continuïteit. Van 1979 tot 1981 was ik een dag per week verbonden aan het SCP en ik schreef toen een rapport over de waardering van overheidssubsidies ook - een probleem van het correct meten van de prijsindex. Het probleem wordt behandeld in elk goed boek over consumentengedrag (bv. Deaton en Muellbauer, 1980). Zie natuurlijk ook Hartog (1980).
 - 16 Dit is aantoonbaar onjuist. Een substitutie-elasticiteit 1 impliceert dat de uitgavenaandelen van de categorieën constant zijn, en dat zijn ze duidelijk niet.
 - 17 De berekeningen zijn een toepassing van de prijsindex voor een Cobb-Douglas nutsfunctie. Toepassing is uiterst eenvoudig: de Cobb-Douglas prijsindex is een geometrisch gemiddelde in plaats van een rekenkundig gemiddelde, dus een index in de logaritmen van de prijzen. Met de gewichten van 1980 komen we dan op een prijsstijging van 38%, met de gewichten van 1990 op 41%.
 - 18 Hetzelfde geldt voor het Verenigd Koninkrijk; zie Deaton en Muellbauer (1980: 176-178.)
 - 19 En in het Concertgebouw werd je nog niet gedwongen reclame van de sponsor mee te consumeren als je een kaartje had gekocht.
 - 20 Er zijn wat pogingen ondernomen om te corrigeren voor de kwaliteitsverandering van woningen door de prijsontwikkeling

- afzonderlijk te meten voor herhaalde verkoop van dezelfde woning, zodat de kwaliteitsverandering beperkt zo niet nihil is. Maar de resultaten daarvan zijn nog niet erg robuust.
- 21 SCR 1998, hoofdstuk 3, met name tabel 3.2, p. 77, tabel 3.5. p. 79 en tabel 3.6, p. 80. De SCP-schaal diende het specifieke doel van correcties op macroniveau van gegevens uit de Nationale rekeningen. De parameters zijn bewust geënt op de CBS-schaal.
 - 22 Zie Folkertsma (1996) voor een goed overzicht van de gebruikte methoden en de relatie met welvaartstheorie.
 - 23 SCR (1998: 95) en noot 8.
 - 24 De getallen zijn ontleend aan het overzicht in Folkertsma (1996: 73).
 - 25 Het effect dat hier optreedt is voornamelijk een gevolg van het wegvallen van één inkomen; dit vereist correctie voor de waarde van (vrije) tijd. Zie verderop.
 - 26 Er zitten ook elementen van substitutie in. Wanneer een studiebeurs hoger is voor uitwonenden, of de bijstandsuitkering en de pensioenuitkering hoger voor alleenwonenden, dan betekent dit een prijsverlaging voor alleen wonen waar mensen op reageren. Het effect zou als het ware in de prijsindex moeten zitten.
 - 27 Uit tabel 1 0. 1 van Hagenaars (1986: 217) kunnen we af leiden hoeveel procent extra inkomen nodig is om op een schaal van 0 tot 1 welvaartsniveau 0.5 te bereiken, voor verschillende huishoudenssamenstelling. We kunnen dan het volgende staatje maken.

katholieke landen

	België	Frankrijk	Ierland	Italië
4 kinderen	8,6	3,2	15,9	19,5
5 kinderen	14,2	24,2	15,8	14,8
6 kinderen	36,3	22,7	24,0	25,3

protestantse landen

	Denemarken	Duitsland	Nederland	Engeland
4 kinderen	3,9	14,3	1,7	4,2
5 kinderen	14,5	23,1	8,3	0,5
6 kinderen	6,8	12,9	29,1	2,6

- 28 De berekening is gebaseerd op een Cobb-Douglas nutsfunctie met gelijke coëfficiënten. Het fictieve, equivalente loon (voor gelijk indirect nut) is dan $4B / L$, met B de werkloosheidsuitkering en L de maximale vrije tijd. Stellen we B gelijk aan uitkeringspercentage r maal uurloon maal gewerkte uren H, dan is de verhouding tussen fictief loon en marktloon $4rH / L$. Met H op 38 uur per week bij een maximum van 112 uur per week (8 uur slaap per dag stellen we buiten kijf), is het fictieve loon 1,35 r.
- 29 Als we de waargenomen standaardwerkweek van 38 uur als het optimum volgens ons model willen interpreteren, is de verhouding van de twee loonvoeten 2,26 r (de exponent van vrije tijd in de nutsfunctie is dan $(112-38) / 112 = 0,66$). Een uitkeringspercentage boven de 0,44 elimineert dan al de prikkel om naar werk te zoeken.
- 30 Clark en Oswald (1996) geven referenties aan niet-economische en economische literatuur.
- 31 Althans volgens de meester zelf: communicatie van professor Bernard van Praag tijdens een nutsverhogend diner.
- 32 Zie de rapportenreeks in het project Profijt van de overheid.

colofon

productie: SCP
ontwerp: Ron Olij, Utrecht
dtp: Mantext, Nico Heesterman Moerkapelle
druk: ENRO print bv, Rijswijk

ISBN 90-5749-126-5